

2012:08

Norrvidinge kyrkogård

Vård- och underhållsplan, 2012

Jennie Björklund, Kerstin Börjesson, Åsa Jakobsson och Anna Rabow

Regionmuseet
Kristianstad
Landsantikvarien i Skåne

Rapport 2012:08

Norrvidinge kyrkogård

Vård- och underhållsplan, 2012
Norrvidinge socken, 1317
Svalövs kommun
Skåne län

Jennie Björklund, Kerstin Börjesson, Åsa Jakobsson och Anna Rabow

Regionmuseet Kristianstad Landsantikvarien i Skåne

Kristianstad
Box 134, Stora Torg
291 22 Kristianstad
Tel 044 – 13 58 00 vx, Fax 044 – 21 49 02

Lund
Box 153, St Larsomr. Byggnad 10
221 00 Lund
Tel 046 – 15 97 80 vx, Fax 046 – 15 80 39

www.regionmuseet.se

© 2012 Regionmuseet Kristianstad / Landsantikvarien i Skåne
Rapport 2012:08

Omslagsfoto: Norrvidinge kyrkogård 2011, Kerstin Börjesson.
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle. Dnr 507-99-502.

Norrvidinge kyrkogård – vård- och underhållsplan

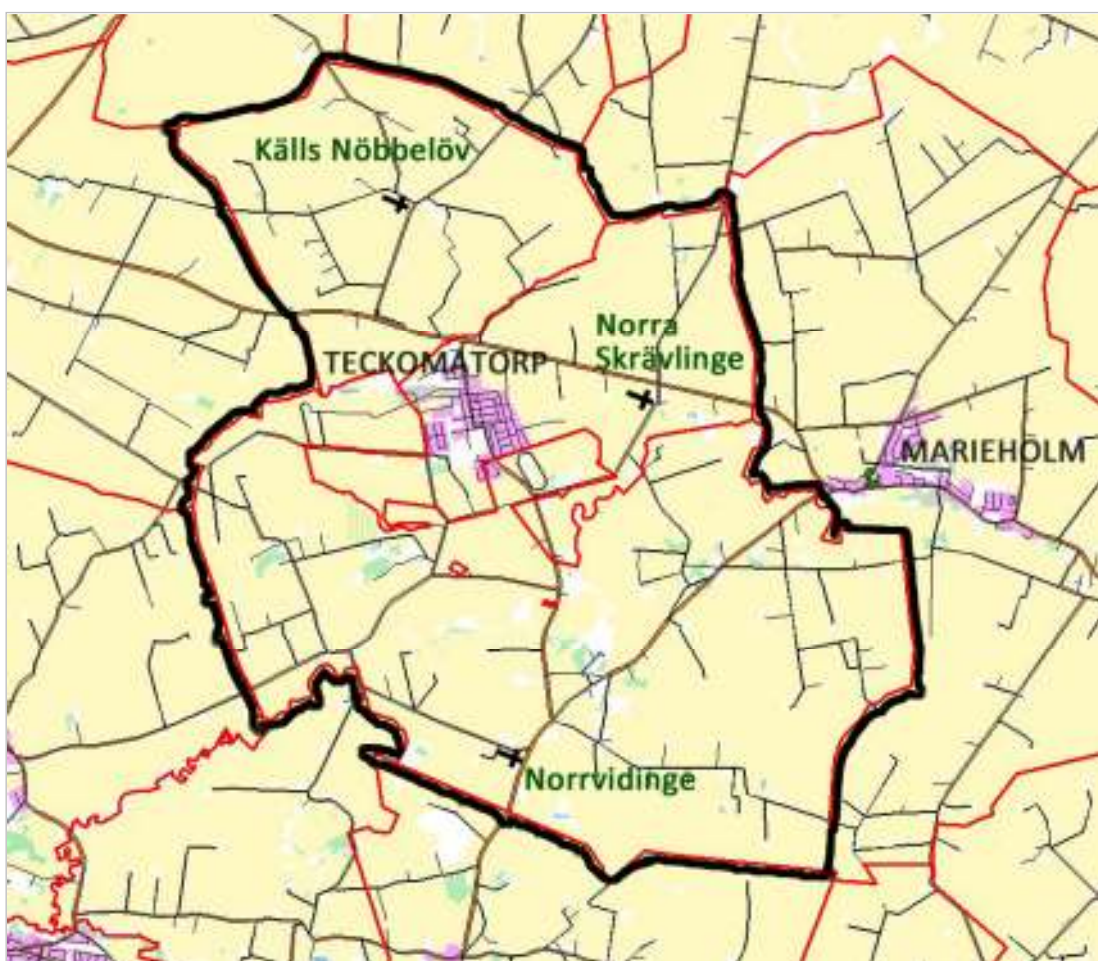
Innehåll

Inledning	5
Sammanfattning	6
Den skånska kyrkogårdens historia	7
Tiden före 1850	7
1850-talet – dagens kyrkogård tar form	8
1900-talet – nya tider, nya ideal	10
Norrvidinge kyrkogård	11
Norrvidinge by och socken	11
Kyrkans byggnadshistorik	12
Kyrkogårdens utveckling	12
Kyrkogården renoveras	17
Under mark dolda fornlämningar	19
Beskrivning av kyrkogården	20
Omgärdning och grindar	20
Struktur och växtlighet	21
Gravvårdar	29
Växtlighet och djurliv	33
Kulturhistorisk värdering	36
Dokumentvärden	36
Upplevelsevärden	37
Kulturhistoriskt värdefulla gravplatser	39
Kriterier för bedömning av gravplatser/gravvårdar	39
Biologiska värden	41
Kyrkogårdens betydelse för det vilda	41
Värdebeskrivning	41
Naturvärde	42
Vårdbehov och förslag till åtgärder	43
Gamla delarna	43
Östra kvarteren	44
Nya kyrkogården	45
Växtlighet	46
Murar	46
Tillgänglighet	47
Åtgärder för djur och växtliv	47
Allmänna riktlinjer för skötsel och underhåll	49
Återbruk av gravstenar	49

Lagning och ytbearbetning av gravvårdar och omgärdningar av sten	49
Lagning och ytbehandling av gravvårdar och omgärdningar av järn	51
Riktlinjer för naturvård	51
Källor	57
Tryckta källor	57
Muntliga källor	58
Internet	58
Bilaga	59
Fristående bilaga: Gravplatsdokumentation	

Karta över Skåne med Svalövs kommun markerad.

Översiktskarta över Teckomatorps församling med dess tre kyrkor markerade.

Inledning

Regionmuseet fick under 2011 i uppdrag av kyrkogårdsförvaltningen för Teckomatorps församling att ta fram vård- och underhållsplaner för församlingens begravningsplatser. Uppdraget har utförts under sommar 2011-vintern 2012. Syftet med vård- och underhållsplanen är dels att beskriva och värdera kyrkogårdarnas kulturhistoriska och biologiska värden, dels att ge förslag på framtida vård- och underhållsåtgärder. Kunskapen om begravningsplatsens historiska utveckling och beskrivningen av dess utseende idag bildar underlag för de kulturhistoriska bedömningarna. Målsättningen är att de beskrivna kulturhistoriska ställningstagandena ska fungera som utgångspunkt för framtida planering och vård, både för begravningsplatsen som helhet och för enskilda gravplatser/gravvårdar.

Dokumentationen grundar sig på arkiv- och litteraturstudier, jämförande kartstudier samt besök på plats. Tillämpat källmaterial i form av historiska källor, kartor och arkivmaterial har hämtats från församlingens arkiv, Landsarkivet i Lund samt Lantmäteriet.

Vårdprogrammets syfte är:

- att kyrkogården bevaras på bästa möjliga sätt och att dess kulturhistoriska värde inte minskar
- att tillståndshanteringen för såväl kyrkogårdsförvaltningen som länsstyrelsen underlättas
- att förvaltningen får ett arbetsredskap som kan fungera som vägledning i det konkreta vårdarbetet med riktlinjer och prioriteringar
- att kulturhistoriska och biologiska värdena tydliggörs, vilket ger allmänheten större förståelse för varför samhälleliga resurser avsätts i denna miljö

Sammanfattning

Undersökningen begränsas till området innanför kyrkogårdens omgärdningar. Inom avgränsningen undersöks och beskrivs omgärdningarna, gångsystem, vegetation, gravkvarter, gravplatser och gravvårdar. Även begravningsplatsens direkta närområde berörs i översiktliga drag. Dessutom beskrivs kyrkogårdens betydelse för växt och djurliv. Kyrkogårdsbyggnaderna ingår inte i denna vård- och underhållsplan. Det beskrivande kapitlet samt redogörelsen för kyrkogårdens historiska utveckling ligger till grund för den kulturhistoriska värderingen av begravningsplatsen samt en beskrivning av kyrkogårdens biologiska värden. Vid den kulturhistoriska bedömningen har Unnerbäck's värderingsmodell använts. De gravplatser/gravvårdar som bedömts ha ett så högt kulturhistoriskt värde att de bör bevaras även när gravrätten upphört finns redovisade i den fristående bilagan. Värdebeskrivningen efterföljs av en beskrivning av vårdbehov samt förslag till åtgärder med en del generella riktlinjer för vård- och underhåll. I bilaga till vård- och underhållsplanen finns lagstiftning och styrdokument som gäller för vårdandet och bevarandet av begravningsplatser.

Vårdprogrammet omfattar inte några detaljerade åtgärdsförslag för mer omfattande arbeten som kräver Länsstyrelsens tillstånd utan ska fungera som planeringsunderlag för prioritering och framtagande av detaljerade åtgärdsförslag.

Samtliga nytagna fotografier är tagna av Regionmuseet Kristianstad i samband med dokumentationen. Där äldre fotografier använts uppges fotograf och bildrättsinnehavare.

Exempel på en skånsk kyrkogård som den kunde se ut på 1800-talet.

Den skånska kyrkogårdens historia

Tiden före 1850

Uppgifterna kring kyrkogårdarnas utseende före 1800-talet är mycket knapphändiga. Kyrkogårdarna var fram till 1800-talet ganska små gräsbevuxna platser som skördades eller användes för bete. Det stora flertalet begravdes på kyrkogården medan det övre samhällsskiktet begravdes inne i kyrkan. Då även kyrkorna var små var utrymmet i dessa begränsat varför det under 1600-talet uppfördes gravkor vid ett stort antal kyrkor. Kyrkogårdarna var inhägnade av antingen träbalkar eller stenmurar. I ett kungligt brev daterat 1764 bestämdes att kyrkogårdens yttre avgränsning skulle uppföras av gråsten utan murbruk eller annat bindemedel och först 1804 gavs tillåtelse att uppföra stenmurar med kalkbruk under förutsättning att de täcktes med skiffer eller tegel.

Den äldsta indelningen av kyrkogården gick efter byar. Gravplatsernas storlek ordnades efter gårdarnas antal och storlek. Indelningen ändrades senare till att grundas på hemman och storleken baserades på tillgångar och antalet personer.

Allmänningen var till för dem som inte ägde någon jord och inte tillhörde något hemman. Bygdens stormän och de mest förmögna begravdes på de bästa platserna, på södra eller östra sidan. Bästa platsen var under takdroppet på

kyrkans södra sida och ju närmare koret desto bättre. Den norra sidan ansågs sämst då kyrkans murar skulle falla åt norr på domedagen varför det i början enbart var kvinnor och obesuttna som begravdes här. Det var först under andra hälften av 1700-talet då kyrkogårdarnas utrymme började ta slut som folk uppmanades att använda norrsidan.

Gravplatserna markerades med små kullar och en bräda eller kors i trä. För det övre samhällsskiktet uppfördes under medeltiden och under de därpå följande århundradena ofta liggande hällar i sten med personframställningar, vapensköldar, symboler och bomärken i relief. I Skåne framträder under det sena 1700-talet en regional gravvårdstyp bestående av stående slipade kalk- eller sandstensvårdar. Vårdarna har oftast dekor och inskription i låg relief på båda sidorna, de har ursprungligen varit bemålade i svart, blått, grönt och rött. Krönen är antingen vinklade eller rundade med uppskjutande hörnpartier och från början ofta försedda av svarvade klot av sten eller trä.

Befolkningsökningen på landsbygden under 1700-talet ledde till att kyrkorna blev överfulla. Prästerskapet och läkarkåren reagerade de sanitära olägenheterna på kyrkogårdarna och i kyrkorna. Nyordningar förespråkades och 1783 förbjöds försäljning av gravar i kyrkorna och på städernas kyrkogårdar. I städerna löstes problemet genom en kunglig förordning från 1805 om att kyrkogårdar skulle flyttas utanför stadsgränsen.

1850-talet – dagens kyrkogård tar form

Under första hälften av 1800-talet fördubblades Skånes befolkning. Mer än 90 % av befolkningen bodde på landet och landsbygdens kyrkogårdar blev överbelagda. Enskiftet och utflyttningen av gårdarna gjorde det möjligt att utvidga kyrkogårdarna. I samband med ombyggnader eller nyuppförande av kyrkor röjdes buskage och ogräs och grusade gångar anlades. Nya kyrkogårdsmurar uppfördes och kompletterades med en trädplantering. Trädplanteringar på landsortskyrkogårdarna blev vanligt först efter 1800-talets mitt. Träden hade ett försköningssyfte men framförallt en praktisk funktion, de skulle rena den ohälsosamma jorden och luften.

Den största förändring kom då trädgårdsväxter introducerades på kyrkogårdarna. Trädgårdsintresset hade ökat under 1800-talet andra hälft och samtidigt började växter säljas genom plantskolekataloger. Äldre kyrkogårdar reglerades och moderniserades genom att gångar anlades och nya gravar lades på rad efter varandra. Både på nyanlagda kyrkogårdar och på de som då utvidgades syntes tydligt tidens ideal med symmetriska anläggningar med rätlinjiga gångsystem. Klippta och tuktade häckar gav det eftersträvade ordningsamma intrycket.

I kyrkogårdsmurens avtäckningar finns delar av gamla gravstenar bevarade.

Exempel på några gravvårdar från 1800-talets andra hälft tv. och 1800-talets början t.h. Dessa är belägna på kyrkans norra sida.

Så småningom övergick man till begravingar i varv efter varandra. Samtidigt började man att sälja enskilda gravplatser. Familjegravarna blev det vanligaste begravnings sättet under 1800-talet.

Med individualiseringen som genomsyrade samhället i slutet av seklet fokuserades allt mer på den enskilda gravplatsen och större omsorg ägnades åt utformningen av gravvårdar och gravplatser. Lokalt utförda gravvårdar ersattes med standardiserade och industritillverkade. Den inhemska graniten dominerade produktionen men även kalksten och i viss mån marmor förekom. Formerna varierar från små vårdar med polerad framsida till bautastenar och vårdar i form av obelisker och antikiserande pelare. Gravvårdar av järn hade sin storhetstid

under 1800-talets senare del. De stora familjegravarna markerades med stenram, järnstaket, eller stenstolpar med kätting.

1900-talet – nya tider, nya ideal

Vid 1900-talets början kom en reaktion mot att den enskilde gravplatsen hade trätt i förgrunden på bekostnad av kyrkogårdens övergripande struktur. Den nya ideala kyrkogården var strikt arkitektoniskt uppbyggd med dominerande huvudaxlar som markerades med alléer och hade väldisponerade gravkvarter med lägre häckar. Det klassicerande formspråket präglade både planer och byggnader. Då kremeringar innebar ytterligare utrymmesbesparing rationaliserades gravkvarteren ytterligare. Den enskilda graven underordnades på så sätt helheten.

På 1930-talet koncentrerades anläggningen kring centralaxeln. Byggnader, alléer, och trappor tjänade som blickpunkter för att understryka monumentaliteten. Samtidigt blev gravvårdarna mer modesta och en nyhet var de låga, breda vårdarna till följd av kyrkogårdsnämndernas beslut om maximihöjd. Vid 1900-talets mitt började ett minskat befolkningstryck på landsbygden bli märkbart på kyrkogårdarna vilket innebar att allt fler gravplatser kom att stå tomma. En rationaliseringsvåg påbörjades på kyrkogårdarna varmed växtlighet och singel ersattes med stora sammanhängande lättskötta gräsmattor. Stenramar, staket, prydnadsträd, växter och andra inslag togs likaså bort.

Under 1900-talets senare årtionden och fram till idag har begravningsstederna radikalt förändrats och därmed också kyrkogårdarnas utformning. Allt fler väljer att begravas på askgravplatser, i minneslundar eller askgravlundar. Askgravplatser innebär att gravplatsen upplåts med gravrätt med starka restriktioner avseende gravvårdens utformning medan minneslundan och askgravlundan är gemensamma gravområden för nedgrävande av askan. Askgravlundan har en gemensam plats för namn och smyckning medan minneslundan är ett helt anonymt alternativ. Minneslundan och askgravlundan har oftast gräsbevuxen mark med mer eller mindre omfattande planteringar av träd och annan vegetation. Inte alltför sällan finns också en vattenutsmyckning i form av en damm eller vattendrag.

Norrvidinge by 1760 med kyrkan och kyrkogården markerat i plan till höger om 13, prästgården. En fyrkant i kyrkogårdens nordöstra hörn kan möjligen vara klockstapeln. Hans Christopher Klerck. Lantmäteriets Historiska kartor.

Norrvidinge kyrkogård

Norrvidinge by och socken

Norrvidinge är beläget i ett böljande öppet slättlandskap i västra Skånes inland. Norrvidinge socken är delad i den betydelsen att den tillhör både Onsjö och Harjagers härad. Gränsen går längs Saxån som rinner genom socknen och har sitt avrinningsområde söder om Landskrona. Trakten är bördig och landskapet har varit ett attraktivt område under yngre stenåldern, bondestenåldern, när marken började uppodlas. Flera stora gravhögar finns i området bland annat på en höjdrygg väster om kyrkan. De första boplatserna var inte permanenta utan flyttades med jämna mellanrum. Efter hand blir gårdarna fasta bosättningar i form av ensamgårdar som så småningom växer till mindre byar. Under vikingatiden fanns en omfattande bebyggelse i området. Ett av nordens största gravfält från den här tiden har undersökts i Norrvidinge. Ortnamnet Norrvidinge räknas som förvikingatida vilket kan tyda på att bebyggelsen etableras någon gång under järnåldern. Under 1300-1400-talet var de kända huvud eller sätesgårdarna i området belägna i närheten av Saxån som har haft en viktig betydelse för framväxten av bebyggelsen och kulturlandskapet i området. När den första kyrkan byggdes redan under 1000-talet fanns troligtvis ett storgods i området med starka band till kungamakt och kyrkan. En huvudgård har kanske

legat på samma plats där prästgården ännu låg vid 1700-talet, väster om kyrkan. Vid 1253 skänkte dåvarande ärkebiskopen Jacob Erlandsson sina ägor i Huvudstorp, Dagstorp, Särslöv och Norrvidinge samt en kvarn i Trää till domskolan i Lund och kyrkan ägde därför stora egendomar i området.

Den medeltida byn hade sannolikt samma läge som dagens bebyggelse som åtminstone överensstämmer med byns utbredning före enskiftet. Efter enskiftet 1813 fanns sex gårdar kvar i byn liksom 10-15 gatehus. Vid en brand 1852 ödelades hela byn utom ett hus och kyrkan. När byn skulle byggas upp igen flyttades de resterande gårdarna ut ur byn. Endast ett hus blev kvar. Gatusträckningen bibehölls och så småningom ersattes den gamla bebyggelsen med nya gatehus.

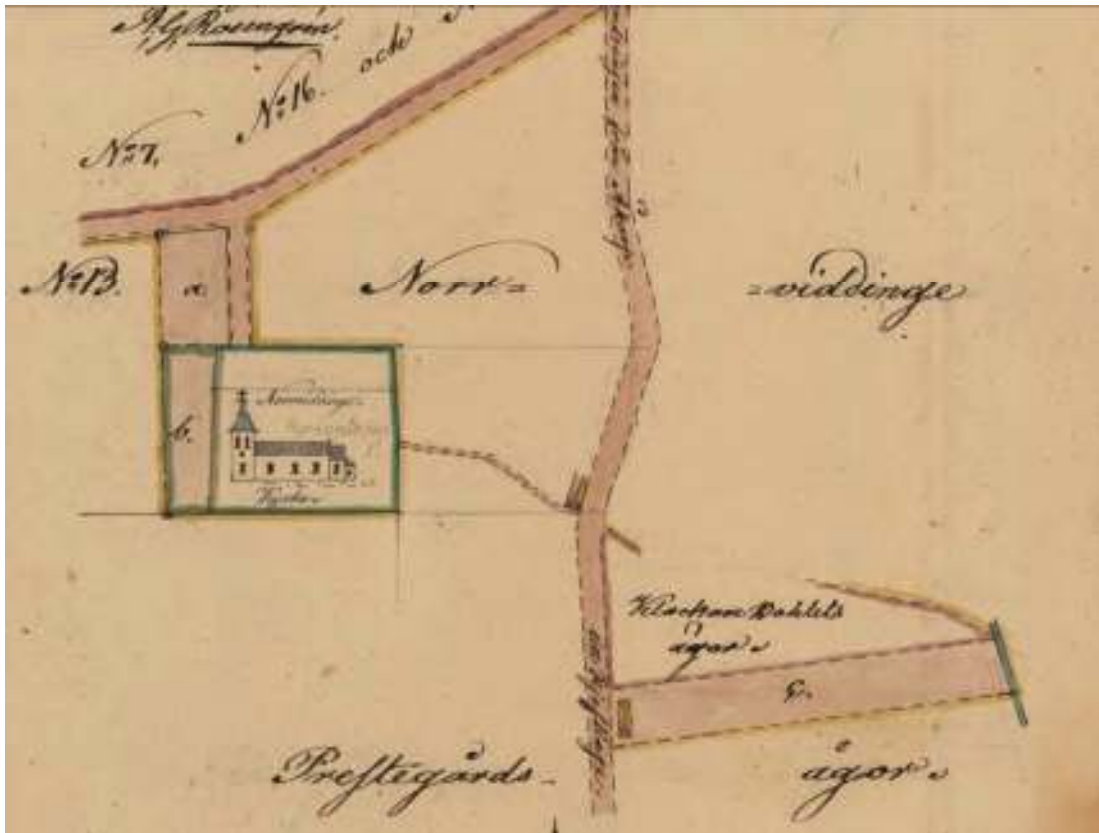
Vid 1886 drogs järnvägslinjen Billesholm-Malmö och en station förlades 1912 nordväst om kyrkan. Norrvidinge fick dock inte samma utveckling som de större och närliggande stationssamhällena Marieholm och Teckomatorp som också hade municipalrättigheter.

Kyrkans byggnadshistorik

Norrvidinge kyrka byggdes någon gång under 1100-talet då den ersatte en äldre träkyrka på samma plats. Denna träkyrka har kunnat dateras till omkring 1060 tack vare fyndet en stavplanka, som påträffats inmurad i kyrkans östra korgavel. Eftersom arkeologiska fynd i området tyder på en omfattande bebyggelse redan under förkristen tid är det inte omöjligt att det kristna templet kan ha föregåtts av en äldre hednisk kultplats. 1100-talets kyrka byggdes av kvaderhuggen sten och dess äldsta delar består av långhus, kor och absid. Vapenhus har funnits på södra och norra sidan om kyrkan. Det södra vapenhuset revs möjligen i samband med att man byggde ett vapenhus väster om långhuset och det västra när kyrkans långhus förlängdes mot väster med en valvtravé. Kyrkans tvärskepp mot norr byggdes 1822 och västtornet byggdes 1854. På korets norra sida fanns tidigare också en sakristia från 1620 vilken revs när tvärskeppet byggdes.

Kyrkogårdens utveckling

Kyrkan omges av kyrkogården vars äldsta del utgör området närmast kyrkan, inom nuvarande kvarter B och D. Den medeltida kyrkan hade inget klocktorn och klockorna hängde i en klockstapel som inte längre finns kvar. Enligt muntlig uppgift stod klockstapeln något nordost om koret. På en karta av Norrvidinge by från 1760 tycks klockstapeln ha stått längre bort från kyrkan i dess nordöstra hörn.

Kyrkogården utvidgades mot norr 1861. Ägobyte skedde mellan prästgårdsjord (a) och skolbustomten (c). På kartan syns även ett svagt streck norr om kyrkan som markerar 1832 års utvidgning mot norr. Karta öfver förslag till ägobyte och utvidgande av kyrkogården vid Norrvidinge kyrka. A. G. Rosengren 1859, Lantmäteriet. Beskuren.

Väster om kyrkogården låg tidigare prästgården, en kringbyggd fyrlängad gård. Prästgårdsmarken var före skiftena belägen söder om och öster om kyrkan. Det är alltså i huvudsak prästgårds hemmanets ägor som tagits i anspråk för kyrkogårdsutvidgningar i senare tid. Prästgården brann ned i en stor eldsvåda 1764 men byggdes upp igen på samma plats. Ännu en brand ödelade byn och prästgården 1852 men denna gång byggdes prästgården upp söder om kyrkogårdsmuren.

Före 1800-talet hade kyrkogården sannolikt en enkel karaktär. Markering av gravplatserna ovan mark saknades och sannolikt också planteringar. En trädrad ska dock ha planterats kring kyrkogården redan på 1700-talet. I början av 1800-talet var dessa dåliga med risk för att de skulle falla ned och skada kyrkan och de togs ned och ersattes av nya träd. I mitten av 1800-talet saknades ännu inhägnad av gravplatserna men en och annan gravplantering förekom.

I kyrkans räkenskaper omtalas regelbundet underhåll av klockstapel och kyrkogårdsmur som sannolikt bestod av kallmurad sten. Ingång till kyrkogården från byallmanningen var i kyrkogårdens nordvästra hörn. En ingång tycks också ha funnits i öster från fäladsmarken.

År 1812 noteras kyrkogårdsmurens tillstånd vara gott. Kyrkogården var dock för liten och med tillbyggnaden som planerades på kyrkans norra del skulle det bli ännu mindre plats. Kyrkogården utvidgades år 1832 mot norr. Gamla träd på kyrkogården skulle säljas och förtjänsten gå till uppförande av en ny kyrkogårdsmur sannolikt längs nya norra gränslinjen. Övriga delar av kyrkomuren renoverades 1842. Tio år senare brinner det i Norrvidinge igen och endast ett hus, förutom kyrkan, klarar sig undan lågorna. Troligtvis brann även klockstapeln upp och denna ersattes av ett västtorn 1854.

Vid prostvisitation år 1850 noterades att det ännu fanns gravplatser kvar på kyrkogården och att inga gravplatser låg närmre kyrkan än 4 alnar. I samband med tornutbyggnaden bör dock ett visst utrymme ha gått förlorat och när prästgården också flyttats söder om kyrkan fanns nya möjligheter att utvidga kyrkogården.

Kyrkogårdsmuren renoverades igen under 1856 och under 1861 påbörjades utvidgning av kyrkogården mot väster på gamla prästgårdstomten, nuvarande kvarter A. I samma veva gjordes ett ägobyte mellan gamla skolhus- och fattighusjorden, något sydöst om kyrkan på andra sidan landsvägen, och prästgårdsägorna. Den nya skolhustomten förlades således på prästgårdsmark norr om den planerade kyrkogårdsutvidgningen. (se karta från 1859). Den nya kyrkogårdsdelen tycks inte ha tagits i bruk före 1865. Antalet gravplatser var då sammanlagt 600 på kyrkogården. Gravgrävningen på det nya området skulle enligt förslag börja i nordvästra hörnet och gravplatserna ordnas i rader. Äldre och unga personer skulle gravläggas i olika rader och gravplatserna också ges olika storlekar. Gravplatser till de äldre (förmodligen avses fullvuxna) skulle göras 5 alnar medan yngre skulle vara 3 alnar stora. Möjligen genomfördes inte detta förslag då det ogillades av en del församlingsmedlemmar.

De gamla gränsmurarna i väster, norr och söder revs 1863 ned till grunden liksom portarna, en i norr och en i väster. Nya kyrkogårdsmurar byggdes upp till en höjd av 4 alnar mot norr och söder (med grunden inräknad) och 2 aln i väster (troligtvis i form av en stödmur). De nya murarna skulle byggas av sprängd sten och kalkbruk och den södra även kalkrappas. Nya grindpelare avtäckta med järnplåt skulle muras upp och gjutjärnsgrindar utföras med spjutformade ståndare. Till avtäckning av muren återanvändes hällarna som legat på de gamla murarna.

Tv. Karta öfver egor afsedda till Kyrkogårds utvidgning och belägna inom prestgården N° 13. Herman Kulle 1879. Th: Utvidgningsområde för nya kyrkogården, 1923. Norrvidinge kyrkoarkiv.

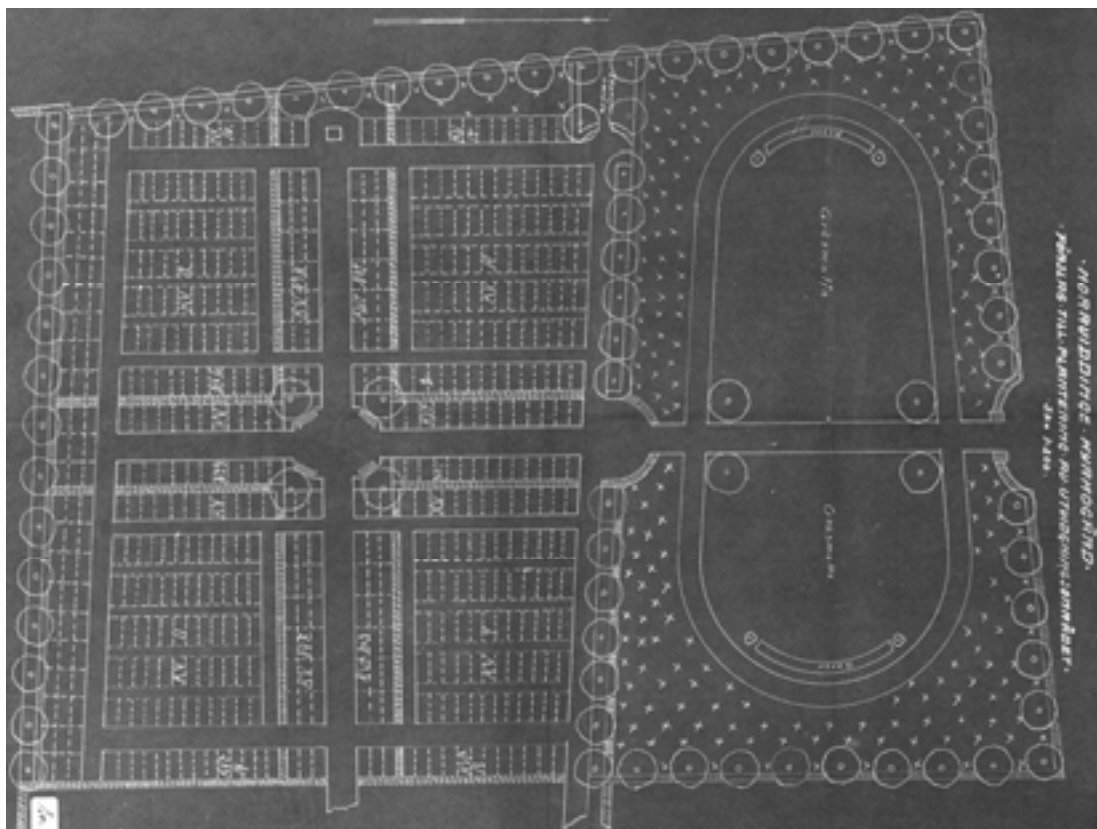
De östra delarna av kyrkogården, nuvarande kvarter C och E, tillkom 1881 och fördubblade kyrkogårdens yta. Murarna kring de gamla delarna av kyrkogården reparerades 1887 och en ny ”ringmur” uppfördes runt den senaste utvidgningen. Murarna skulle rappas och kalkvittas på insidan och fogas med kalkbruk på utsidan. Ovansidan av muren skulle täckas av stenar och fogningen kalkvittas. Almar planterades sannolikt kring den nya kyrkogården och ett ”kyrkohus” eller kyrkstugan, uppfördes vid dess östra begränsning. Kyrkohuset innehöll under en tid kommunalrum i den södra delen och den norra delen utgjorde småskola fram till 1934 med en portgång in till kyrkogården mellan de två byggnadsdelarna. Portgången byggdes igen under en period och fungerade som lärarinnebostad. Söder om kyrkstugan fanns 1946 en liten fyrkappa uppförd av trä på gråstensgrund (en fyrkappa är en liksidig, enplansbyggnad med pyramidtak). Byggnaden användes till bårhus och likvagnsbod. I nordöstra hörnet av kyrkogården finns idag en byggnad där WC och personalutrymme för kyrkvaktmästaren är inrymt.

Några år efter 1880-talets utvidgning beskrevs kyrkogården i visitationsprotokollet som väl underhållen. Liken begravdes i varv dock så att plats lämnades för efterlevande makas grav. En trädplantering fanns kring kyrkogården.

Redan under 1920-talet påbörjades planering för nästa utökning av kyrkogården. Under 1930 invigdes den nya delen av kyrkogården på den gamla prästgårdstomten väster om den då befintliga kyrkogården. Den nya delen består av ett vinkelrät område som sträcker sig mot nordväst ända fram till byvägen. Den norra delen planlades som park för att vid behov kunna användas som begravningsplats i framtiden. Under andra världskriget var den avsatt som krigs kyrkogård men som tur var fick man aldrig anledning att ta den i bruk.

Fotografi av kyrkan vid 1900-talets början. Vid denna tid fanns gran längs mittgången öster om kyrkan. Vid 1920-talet hade dessa ersatts av lindar. Kulturmiljöbild Riksantikvarieämbetet.

Planläggningen av nya kyrkogården utarbetades av länsarkitekten Nils A. Blanck och trädgårdsarkitekten G. V. Walberg. Förslag till planering. Norrhvidinge Kyrkoarkiv.

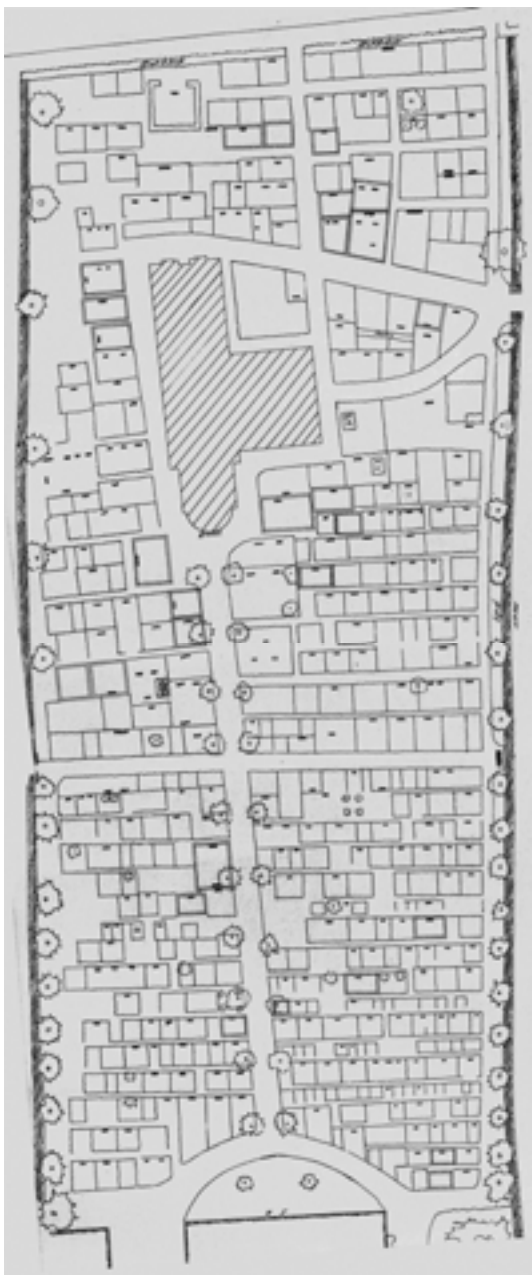
Den nya kyrkogården planlades av länsarkitekten Nils A. Blanck och trädgårdsarkitekten G. V. Walberg. De nya kvarteren fick en strikt rätlinjig plan med två huvudstråk i öst-västlig och syd-nordlig riktning. Gravplatserna ordnades i raka rader inom mindre områden kantade med bokhäckar. Familjegravarna skulle främst läggas längs huvudgångarna och enkelgravarna inom de mindre områdena. Enligt förslaget skulle parken anläggas med gräsmattor kring ett ovalt gångstråk med rosenplanteringar vid kortsidorna och några solitära lindar i mitten. Parken skulle kantas av buskplanteringar och en trädkrans av lönn, idag delvis ersatta av lindar. Ovalen med rosenplanteringar och lindarna finns inte kvar idag och möjligen blev förslaget inte genomfört helt ut.

En tegelavtäckt putsad och kalkvittad mur uppfördes mot landsvägen med grindöppning mot norr och mellan parken och den södra delen planterades en bokhäck. Under 1970-talet lär ha funnits en vildvuxen syrenhäck längs norra muren som ersattes av en granplantering. Den senare togs bort under 1980-talet på inrådan från länsstyrelsen som ansåg att gran var ett främmande växtslag i kyrkogårdsmiljö. Granarna ersattes av de lindar som idag finns längs muren.

Kyrkogården renoveras

En uppmätning av den gamla delen av kyrkogården (dvs. kvarter A-E) utfördes 1943 av John Tykesson. Kyrkogårdskartan visar i stort sett den nuvarande kyrkogårdens utseende vad gäller gravkvarteren närmast kyrkan. Såväl gravstenar, gravhällar och viss vegetation tycks vara utritad. Inom kvarter A, B och D finns relativt lite träd och buskar på gravplatserna. Dessa var begränsade till fyra gravplatser, om man får tro kartan. Inom kvarter C och E fanns däremot 11 utritade gravplatsplanteringar. Åtta av gravplatserna inom kvarter C och E var försedda med stenram, numera borttagna.

För de två östra kvarteren lades olika förslag fram till renovering, uppgjorda av kyrkogårdsföreståndare Hilding Claesson. I ett förslag från 1963 skulle urngravplatser och avenbokshäckar ordnas mellan var tredje rad. Det senare utfördes aldrig. I likhet med kyrkogården i Norra Skrävlinge grässåddes gravplatserna och betongplattor lades mellan raderna. Ett järnräcke kring en gravplats togs bort, stenramarna försänktes och några gravstenar flyttades möjligtvis. Den lindallé som fanns längs mittgången och fram till kvarter D och B togs bort och ersattes av pyramidavenbok. Längs yttermuren planterades vitblommig hagtornsträd och mot kvarter D och B planterades en bokhäck. Under 1970-talet togs ett flertal gravvårdar bort från de östra delarna av säkerhetsskäl då de hotade att ramla ned på kyrkogårdsbesökarna. Gravstenarna grävdes ned i kyrkogårdsparken. Under 1967 gjordes också en om- och tillbyggnad av kyrkstugan. Portgången togs upp igen och norra byggnadsdelen, f.d. småskolan, inrättades till bårhum.

John Tykessons ritning av kyrkogården från 1943. Bilden är orienterad med öster nedåt. Kvarter C och E syns längst ned i bilden medan de äldre kvarteren utgör den övre halvan. Norrvidinge kyrkoarkiv.

Även för den nya kyrkogården uppgjordes en mer modern planläggning som skulle bli enklare att sköta. Planläggningen uppgjordes av Hilding Claesson 1964. De gravområden som inte hade tagits i bruk skulle grässås och rygghäckar av omväxlande vitblommig schersmin och rödblommande trädgårdsprakttry planterades. Dessa togs bort under 1980-talet då de växte ut över gravplatserna och ändå inte blommade som klippta häckar. Istället ersattes de med rygghäckar av bok. Vid västra och södra gränsen planterades måbärsbuskar utmed kyrkogårdsgränsen.

Under 1968 gjordes också förslag till renovering av en stödmur i östra kanten av kvarter A närmast tornet. Vad som utfördes eller om en mur togs bort finns inte dokumenterat.

I början av 1980-talet vidtogs åtgärder för förnyelse av trädplantering på Norrvidinge kyrkogård. En alm skulle också fällas vid norra kyrkogårdsmuren och en lönn vid södra muren. Lönnen togs troligen bort medan almen fick stå kvar ytterligare en tid. Den senare ersattes av en lind i slutet av 1990-talet.

Under 1988 gjordes ett förslag till anläggning av minneslund inom sydvästra delen av nya kyrkogården

kvarter H. Minneslunden planterades sannolikt med den växtlighet som finns där idag.

Av arbetsmiljöskäl ansökte församlingen 2010 om nedläggning av ett flertal gravstenar på kyrkogården. Länsstyrelsen beslutade om en tillfällig nedläggning

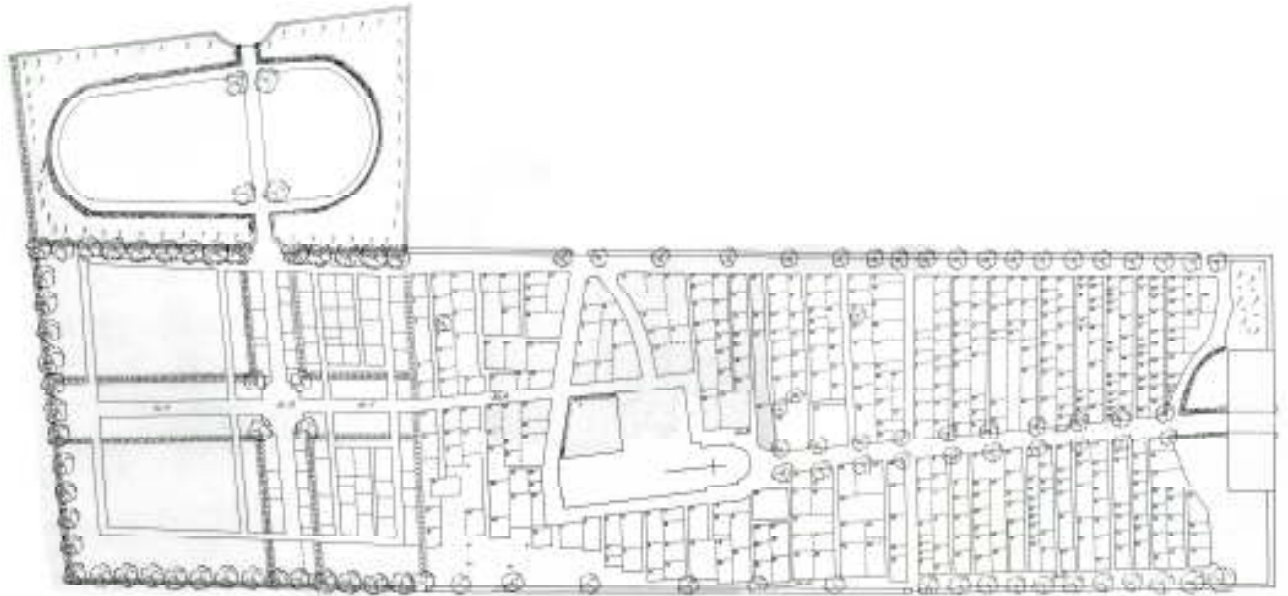
av gravstenarna under 5 år till dess att gravvårdarna har återställts. Gravvårdarna ska återställas senast 2015.

Under mark dolda fornlämningar

Norrvidinge kyrkogård ligger inom fornlämningsområde nr 14 vilket utgör den gamla bytomten före utskiftningarna.

Lämningar efter den gamla prästgården finns dolda under mark på kyrkogårdens västra del. Gamle prosten Möller som var siste prosten i gamla prästgården skall vara begravd ungefär på platsen för sin sängkammare men om det finns någon sanning i detta är osäkert. Strax intill hans grav har påträffats en igenfylld källare och vid gravöppning i området har man kunnat se brandrester i två olika lager liksom grundstenar till prästgårdslängorna och stenläggning till gårdsplanen. De gamla prästgårdsbyggnaderna kan räknas kulturhistoriska lämningar och alla fynd av den typen måste därför rapporteras till länsstyrelsen.

Kyrkans föregångare av trä och arkeologiska fynd i området gör det också troligt att platsen har lång kontinuitet kanske som boplotsområde eller kultplats även i förkristen tid. Enligt en byggmästare som renoverade kyrkan under 1950-talet skall det finnas lämningar efter den nuvarande kyrkans föregångare söder om långhuset (muntligen Barbro Sundner). Nordost om kyrkans kor ska enligt muntlig uppgift från kyrkvaktmästaren ännu grundstenarna till den gamla klockstapeln finnas kvar. Söder om långhuset, utanför dess sydportal kan lämningar efter kyrkans södra vapenhus finnas. Utmed kyrkogårdens äldre begränsningslinjer bör man vara uppmärksam på lämningar från äldre kyrkogårdsmurar. I stenmurar kan byggnads/rivningsmaterial från kyrkan och gamla gravstenar ha återanvänts vilket man bör tänka på vid renovering av murarna. I samband med att kyrkan genomgick en stor renovering under 1950-talet gjordes troligtvis dräneringsarbeten kring kyrkans murar. Dräneringsschakten skulle läggas 1 meter från kyrkans murar men det finns inga uppgifter om att man gjorde några arkeologiska iakttagelser.

Beskrivning av kyrkogården

Norrvidinge kyrkogård har en långsträckt utbredning från öster till väster. Norr om kyrkogården breder byn ut sig längs väg 1183 mot Trää och utmed den östra begränsningen löper väg 108 mellan Kävlinge och Marieholm. Kyrkogården är uppdelad i sju gravkvarter, A-H. Kvarter B och D utgör de äldsta delarna närmast kyrkan som tillsammans med kvarter A väster om kyrkan har en gammaldags karaktär med många äldre gravanordningar och buxbomskantade gravplatser. Östra gravkvarteret har ursprungligen planlagts på liknande sätt men området har helt ändrat utseende sedan renoveringen i slutet av 1960-talet. De senast utvidgade delarna i väster har ytterligare en helt annan, modern och mer strikt och kontrollerad karaktär där gravplatserna är underordnade de allmänna planteringarna och den övergripande strukturen. Det sydvästra hörnet av nya kyrkogården har tagits i bruk som minneslund medan den s.k. kyrkogårdsparken i nordväst inte är tagen i bruk för begravningar.

Omgärdning och grindar

De äldsta delarna av kyrkogården kantas av en oputsad gråstensmur med utdragna fogar och täckt av kraftiga kalkstenshällar. En del gamla gravstenar återfinns som avtäckningsplattor till muren på den norra sidan av kvarter B, intill norra ingången till kyrkogården. Högst är den södra muren, som har renoverats under 1800-talet men annars kan utgöra den äldsta kvarvarande muren på kyrkogården. Kvarter C och E omges av en lägre gråstensmur, i övrigt utförd på samma sätt som murarna runt de äldsta delarna.

De nya kyrkogårdsdelarna i öster och väster är avskilda från de äldre delarna (kvarter A, B och D) med bokhäckar. Enligt arkivhandlingar har det

funnits murar här tidigare. Utmed kyrkogårdsparkens norra sida finns en putsad och vitkalkad mur avtäckt med rött vingtegel men i övrigt kantas de nya delarna av måbärshäckar innanför en oxelhäck möjligen på en låg vallmur. Kanthäck av hagtorn finns även mot en privat fastighet i nordvästra hörnet av kyrkogården.

Huvudingång till kyrkogården är från öster genom det grindförsedda portvalvet i kyrkstugan. En stor parkering finns utmed vägen utanför kyrkstugan. Den huvudsakliga ingången till kyrkogården var före tillkomsten av östra delarna genom norra ingången, från byvägen. Här finns en järngrind satt i murade grindpelare med pyramidformade krön av cement. Likadana grindpelare och grind av smidesjärn finns vid södra muren i en ingång från prästgården som idag utgör en privat fastighet. Ytterligare en ingång finns till kyrkogårdsparken försedd med järngrind i murade grindpelare.

Kyrkogårdens begränsningar kantas till stora delar av höga träd av olika ålder. Längs norra sidan av kvarter B och C i den östra halvan av kyrkogården växer oxel. Trädrad saknas längs södra och östra sidan av de östra kvarteren där det tidigare funnits vitblommig hagtorn. Söder om kyrkan växer höga kastanjer och en ask finns i nordvästra hörnet av kvarter A. De nya delarna kantas av lönn och längs norra sidan av parken lind. Även mellan parken och de södra delarna på nya kyrkogården finns en trädrad av lönn.

Struktur och växtlighet

Gravkvarter A, B, D

De äldsta gravkvarteren kring kyrkan har kvar sin traditionella karaktär med singeltäckta och buxbomsomgärdade gravplatser. På kyrkans nordöstra sida ligger gravplatserna nära kyrkan med endast smala gångar för framkomlighet. Gravplatserna ligger också påfallande högre än kyrkans grundmurar. Större gångar löper i en mittgång, runt kyrkan samt längs kyrkogårdens ytterkanter. Längs östra sidan finns en större gång utmed den östra gravraden och mindre gångar löper i regel mellan varannan gravrad. Detta innebär att man går på ryggsidan av gravstenarna på östra sidan om gången eftersom de flesta gravvårdar är vända traditionsenligt mot öster. Av den anledningen har man gjort hål i gravplatsernas kanthäckar för gravraderna som saknar gång på västra sidan så att det bildas en smal gång över gravplatserna.

Gravplatserna har i regel samma djup även om bredd kan variera. Inom kvarter A och D varierar storleken mer, möjligen då det har varit attraktivt att köpa sig en gravplats i dessa områden och man inte hållit lika strikt på strukturen. De mindre gångarna mellan gravplatserna är också mer organiskt framvuxna här och har kanske inte reglerats i senare tid vilket kan ha skett inom kvarter B.

Kartunderlag som visar kyrkogården och de olika kvarteren. Grått fält markerar grustäckta och buxbomsomgärdade gravplatser. Blå kanter markerar stenkantar. Trädplanteringar är även utritade.

Ingång från öster sker genom porten i kyrkstugan. Till höger syns södra kyrkogårdsgrinden.

T.v: norra kyrkogårdsgrinden. Till höger syns kyrkogården norr om kyrkan.

Större gångstråk längs östra sidan av gamla kyrkogården. Till höger syns en mindre gång mellan gravraderna i kvarter B.

Gångarna är grusade utom längs med södra kanten av kvarter C som är gräsbevuxen. I sydvästra hörnet i kvarter A har man tillåtit gräsyterna att breda ut sig så att även några gravplatser är grästäckta. Gräsyterna är dock sammanhängande. Möjligen utgör trädrötter hinder för nya begravingar i dessa delar.

Stora gravplatser ofta med monumentala gravvårdar finns framför allt nära kyrkan och vid huvudgångarna.

Olika barrväxter och kinesisk kärleksört är vanliga inslag på kyrkogården. Gravplatserna kringgärdas av buxbom.

Östra kyrkogårdsdelen sett från sydost. Högra bilden visar kyrkogårdskontoret. Ett wc är inrymt i byggnaden.

Större gravplatser och familjegravplatser med monumentala gravvårdar är koncentrerade närmast kyrkan, utmed gångarna och kring tornet där kyrkans huvudentré är belägen. Inom kvarter A finns ett exempel och i kvarter D två exempel på gravplatser omgärdade av gjutjärnsstaket. I kvarter D finns dessutom ett par gravplatser med gränsmarkering i form av stenpelare och kätting. Ett litet antal, omkring fem i varje kvarter, är utförda med stenram.

Växtlighet inom gamla kyrkogården

Växtligheten inom kvarter A, B och D är rik men varierande och många gravplatser saknar planteringar helt och hållet. Enstaka kraftiga barrträd finns som dominerar. På sina ställen är barrträden något vildvuxna så att gravstenarna skymms och har rubbats ur sitt läge. Alla klassiska barrväxter såsom idegran, tuja, cypress och en är representerade och ungefär hälften är formklippta. På de senare gravplatserna är parvis planterade buskar vanliga. Några träd är nedsågade.

Bland perenna blomväxter dominerade rosor och funkia. Flertalet växter i gravplanteringarna kan sägas tillhöra traditionella trädgårdsväxter såsom ormbunke, pion, benved, hortensia, höstanemon och astilbe. Ängsväxterna blåklocka och framför allt prästkrage är representerade liksom akleja. Bland lökväxterna noterades liljekonvalj men eftersom dokumentationen skedde från sensommar och hösten har de tidiga lökväxterna inte inventerats. Bland de modernare växtinslagen och kanske mindre typiska gravplatsplanteringsväxten finns lavendel och stäppsalia. På en gravplats inom kvarter A nordväst om kyrkan växer en hög ask. Enligt uppgift från församlingsbor ska asken ha vuxit upp vid ett järnkors som inneslutits helt och hållet i stammen. Asken är utan tvekan den största gravplatsväxten på kyrkogården och ger begreppet vårdträd en ny betydelse.

Östra kyrkogården

Kvarteren C och E längst i öster är helt och hållet gräsbevuxna sedan renoeringen i slutet av 1960-talet då stenramar, buxbom och växtlighet på gravplatserna togs bort i stor omfattning. Den grusade mittgången och en gång vid norra och nordöstra sidan utgör de enda kvarvarande gångarna. Sannolikt har växtligheten varit lika rik som inom de centrala delarna. Bilder från tidigt 1980-tal visar att det ännu vid denna tid fanns enstaka kvarvarande vintergröna växter. Idag är växtligheten helt och hållet begränsad till pelarbok längs mittgången, en rhododendronplantering vid kyrkstugan och trädraderna längs norra sidan. Enligt John Tykessons uppmätning från 1943 har gångarna löpt i raka rader från norr till söder. En del mindre gravplatser har funnits vid nordöstra sidan.

Mittgången och det nord-sydliga gångstråket genom nya kyrkogården.

Kvarter F inom nya kyrkogården sett från nordväst.

Nya kyrkogården

Inom kvarter F, G och H är det gångarnas och kvarterens kanthäckar av bok som ger den allmänna strukturen för området. Kvarter F gränsar mot den äldre delen av kyrkogården i öster och kvarter G ligger utmed det nord-sydliga gångstråket medan kvarter H är beläget längst i väster.

Inom kvarter F är gravarna ordnade i rader från norr till söder samt utmed häckarnas in- och utsidor. Inom kvarter G ligger gravplatserna utmed gångarna med kanthäckarna som rygghäckar. Gravplatserna i kvarter G och F är singeltäckta och kringgårdade av buxbom. En del smal kantsten finns som markerar planteringsytan kring gravvården.

Kvarter H är delvis indelat i rader med rygghäckar från norr till söder mellan var annan gravrad. Grustäckta gångar löper mellan raderna. De östra gravraderna i kvarter H består med några få undantag av singeltäckta och

buxbomsomgärdade gravplatser. Även gångstråken är singeltäckta. De senare gravplatserna i raderna längst mot väster står fritt i gräsmatta med en mindre planteringsyta vid gravvården. I övrigt saknas gränsskiljande markering mellan gravplatserna och grusade gångar.

Växtlighet inom nya kyrkogården

Den nya kyrkogården har en tydlig horisontell prägel som understryks av kanthäckar, växtlighet och låga, breda gravstenar. Särskilt de större familjegravarna har en tydlig horisontell axel med gravstenen i mitten och växtlighet som breder ut sig mot sidorna som en slags förlängning av gravvården. Kvarter F har många fina gravplatser med välskötta planteringar. Framför allt kring mittgången och den södra sidan om mittgången är relativt väl bevarad vad gäller gravplatsernas planteringar och få tomma gravplatser. Här hittar man också flera fina familjegravplatser såsom köpman Artur Nilsson och Hilda Nilssons gravplats med en stor gravvård från 1940-talet, ovalt formad med låga pilastrar vid sidorna med inhuggna latinska kors på.

Växtligheten i kvarter F består i övrigt dels av vintergröna barrväxter, främst tuja och idegran, planterade i par och dels olika perenner eller ettåriga krukväxter. Rosor och kinesisk kärleksört är vanligast bland perennerna. Dessutom förekommer några få exemplar av vanliga gravplatsväxter såsom lavendel, murgröna, ljung, hortensia, benved och funkia men också mer ovanliga såsom lagerhägg och hjärtbergenia, Ungefär hälften av barrträdsväxterna är formklippta. Inom kvarter G är växtligheten sparsmakad bortsett från olika barrträd, ölandstok och rosor oftast planterade i par uppblandat med mindre, perenna växter såsom kinesisk kärleksört, murgröna, ormbunke, akleja, liljekonvalj och vinka. Barrträden har i flera fall vuxit upp till en ansevärd höjd. Även inom kvarter H finns övervägande parvis planterade barrträd främst i form av tuja eller mindre buskar såsom rosor, benved, oxbär, buxbom, ölandstok, rhododendron och en japansk lönn. Liksom barrväxterna i angränsande kvarter har flera tujor och enar vuxit sig högre än rygghäckarna. De större växterna kompletteras med vanliga perenner såsom lavendel murgröna, och kinesisk kärleksört eller olika ettåriga krukväxter. Ettåriga växter förekommer också i hög grad inom kvarter G och F.

Minneslund

Minneslunden ligger vid kyrkogårdens sydvästra hörn. Ett gångstråk av topphyvlade kalkstensplattor leder in till minneslunden från mittgången. Gången kantas av japansk körsbär och slutar vid södra sidan där det står en parkbänk intill höga syrenbuskar. Minneslunden består i övrigt av en stor grästäck yta med några mindre planteringar längs sidorna. Vid norra sidan finns en halvcirkelformad rabatt kantad av lavendel och i sydvästra och nordvästra hörnen

planteringar med rhododendron och ölandstok. Minneslunden kantas i övrigt av måbärs- och oxelhäckar och stora lönnar.

Kyrkogårdsparken

Kyrkoparken består av en stor öppen gräsyta med en del buskplanteringar utmed kanterna. Utmed muren finns några större buxbomsbuskar och mot östra och västra sidorna stora grupper av idegran.

En av gångarna inom kvarter H, sedd mot norr.

Minneslunden från sydväst till vänster. Till höger syns kyrkogårdsparken mot norr.

Exempel på en familjegravplats (inom kvarter D) med lång kontinuitet som uppvisar en rad olika gravvårdstyper.

Kyrkoherde Ströbergs gravplats belägen söder om tornet och häradsposten Möllers gravplats väster om tornet (kvarter D, A).

Gravvårdar

Äldsta delarna

Gravstenarna inom kvartererna A, B och D har varierande form och kan dateras övervägande från 1900-talets första hälft men även senare vilket tyder på att denna del av kyrkogården i hög grad fortfarande tas i anspråk för begravingar. Äldre gravstenar som borde ha haft sin största koncentration inom dessa gravkvarter har efterhand tagits bort och många gravplatser står tomma. Äldre

gravvårdar saknas helt bortsett från de äldre gravstenar som ligger på kyrkogårdsmuren. Ett par äldre hållar står även lutade mot södra kyrkogårdsmuren söder om tornet. Utöver dessa finns också en håll på en gravplats norr om korsarmen och ytterligare en sydost om kyrkan. Deras ålder är svår att avgöra eftersom inskriften är oläslig men hållarna är sannolikt äldre än 1800-tal (en av de stående hållarna vid muren är från tidigt 1800-tal). Omkring fem gravstenar kan vara från 1800-talets början och lika många från 1800-talets mitt. Något fler gravstenar, omkring 15, är från 1800-talets slut. Gravvårdarna från 1900-talet och framåt är väldigt jämt spridda över tiden med viss överrepresentativitet för moderna gravvårdar från 1960-talet till nutid och något färre från tidigt 1900-tal.

Många av de gravstenar som syns på de äldre delarna är tydliga exempel på olika modeväxlingar inom 1800- och 1900-talets gravstensproduktion. Äldsta typen av gravvårdar utgörs av de typiskt skånska tunna kalkstensvårdarna från 1800-talets första hälft. Vid denna tid är födelseort viktig att notera i inskrift liksom ort där man var boende när man avled. Gravstenarna har klassicerande former gärna med gavelkrön, kolonetter och huggen dekor i form av olika klassiska symboler eller stjärn- eller blommedaljonger. Flera exempel av denna vårdtyp finns inom kvarter D och en gravvård stående norr om korsarmen. Ett par järnkors som tillhör samma period finns också på kyrkogården utöver det kors som ska vara inneslutet i asken i kvarter A. Det ena är rest över kyrkoherde Wählin 1834 och det andra är fragmentariskt och står lutat mot södra kyrkogårdsmuren.

Från 1800-talets andra hälft finns en rad exempel på nygotik, nyklassicism och naturromantiska strömningar ofta i form av relativt små gravstenar utförda i sandsten eller granit med inskriftstavlor i marmor eller med krönkors av marmor och ibland kompletterat med biskvimedaljonger (biskvi eller *biskevi* är ett slags porslin). Trots den relativt långa perioden som de förekommer finns få gravstenar av denna typ på kyrkogården. Inom kvarter C finns en mycket fin vård utförd i klassicerande stil helt i marmor, ett material som annars är ovanligt på kyrkogården. Naturromantiken och stileklekticism dröjer kvar under 1800-talets slut och tidigt 1900-tal. Gravstenarna från denna period är ofta lodräta till sin form gärna i form av obelisker eller kolonner utförda i slipad och polerad diabas som nu blir ett vanligt gravvårdsmaterial. Inom kvarter A, B och D finns påfallande få av de typiska obeliskerna och höga gravstenarna i diabas av steletyp även om de förekommer. Några fina exempel finns framför allt inom kvarter C och E. En vanlig gravvård är också det fristående stenkors i diabas med inskrift på en hög sockel. Ett exempel på denna vårdtyp är Falcks familjegrav vid norra ingången till kyrkogården. I Norrvidinge är de stående lodräta vårdarna av granit eller gnejs vanliga under denna period både som monumentala vårdar men även

några mycket fina lägre varianter som framför allt utmärker sig för det fina hantverket och stenens höga kvalitet.

Bland gravstenarna från sekelskiftet 1900 har en del monumentala gravvårdar bevarats som är tydliga exempel på den individualism som rådde. De flesta av dessa står på familjegravar nära kyrkan. Senare perioder representeras i hög grad av relativt små oftast låga och breda gravvårdar från 1920-talet och framåt.

I slutet av 1800-talet finns titlar nästan utan undantag med i inskriften. Bland titlarna är lantbrukare den utan tvekan vanligaste förekommande följt av åbo och hemmansägare eller husägare. Olika hantverkstitlar är vanliga såsom skräddare, skomakare, smedsmästare, målarmästare, byggmästare eller murare. Endast en handlande eller handelsföreståndare finns representerade bland gravvårdarna i kontrast till exempel Norra Skrävlinge där titlar knutna till handel och affärsidkare är vanliga. Några titlar kan knytas till järnvägen såsom banvakt och järnvägstyrelsens inspektör. Några exempel på mindre vanliga titlar är toffelmakare, kompositör, kommundårdsförest., lasarettsläkare, rusthållare, häradsdomare, landstingsmannen och löjtnant. Flera av de präster som verkat i Norrvinge finns begravda på kyrkogården. Häradsprosten Möller (1793-1867) är begravd väster om tornet och kyrkoherde C. E. Ströberg (1809-1889) ligger begravd vid tornets södra sida liksom kyrkoherde N. H. Scholander (1833-1917). Kyrkoherde Petrus Wählins grav är belägen vid norra ingången som kan tyckas avses idag men på 1800-talet var hans grav det första man fick se när man trädde in på kyrkogården. Att kyrkoherdarna har valt att begravas nära ingången verkar vara en tradition. Det var också vid ingången som prästen hälsade välkommen vid predikan.

På några gravvårdar från 1800-talets slut finns gårdsnamnet eller gårdsnumret angivet. Däremot är det inte längre vanligt att man anger födelseort, eller bostadsort för den avlidne och ej heller efternamnet på hustrun som ogift vilket är vanligt under tidigt 1800-tal.

Under loppet av 1920-talet avtar den lodräta orienteringen av gravvårdarna som blir bredare och lägre ju längre fram i tiden vi kommer. Många av 1930-talets gravvårdar är rätt kraftiga, utförda i grå eller röd granit med svängda, rundade former i krönet eller i dekor som knyter an till jugendperiodens estetik. Många gravstenar från samma period knyter an till klassicismen med kraftiga monumentala gravvårdar utformade som tempelgavlar. Vid 1950-talet är den typiska låga, horisontella gravvården vanligast gärna i diabas med slipad och polerad inskrift med en liten dekor vid ena kanten. Även ljusa granitvårdar är vanliga och en del röd granit förekommer. Med tiden blir titlar också mer ovanliga men förekommer även fram i våra dagar framför allt som lantbrukare.

Kvarter C och E

Inom kvarter C och E är gravvårdarna övervägande från 1800-talets sista decennier samt 1900-talets första två decennier med inslag av en del senare gravstenar. Slipad och polerad diabas är det vanligaste materialet bland vårdarna ofta med dekor som är typisk för tiden kring 1900. Det latinska korset är vanligast men även olika växtornament såsom lagerkrans, palmkvistar, eklöv, blomsterurna mm. Granitvårdar förekommer också men har på grund av materialets egenskaper inte samma smala höga former utan är mer monumentala och kraftiga. Framför allt kan nämnas en granitvård i form av en avhuggen ekstam. Denna typ av vård är ett raffinerat exempel på naturromantiken kring sekelskiftet 1900 och är laddad med symbolik. Den avhuggna stammen symboliserar det avslutade livet och de avhuggna grenarna är de barn som har fått sluta sitt liv. Inom kvarter E står en också en ovanlig gravvård i form av ett kors av smidesjärn efter smedmästare Nils Lindström, död 1909. I kvarter E står också den marmorvård som nämndes innan.

Nya kyrkogården

Inom den nya kyrkogården är gravvårdarna i allmänhet låga och till sin form liggande eller stående rektanglar. En övergång från lodrät form till horisontella gravstenar märks inom kvarter F där ett tiotal av gravvårdarna (omkring en femtedel) ännu är högre än de är breda. Gravvårdarna i kvarter F är från 1940-talet till 1960-tal med vissa undantag. I samma kvarter har omkring hälften av gravstenar lodräta sidor och helt rak horisontell ovankant. Diabas är fortfarande ett av de vanligaste materialen för gravvårdarna men även ljus granit är vanlig. En vanlig dekor på framför allt diabasstenarna är en stjärna över inskriften gärna med strålkran eller ett latinskt kors. Även bladslingor förekommer och några enstaka gravvårdar har en mer avancerad inhuggen dekor. Titlar förekommer fortfarande på de äldsta gravvårdarna inom kvarter F-H såsom lantbrukare och titlar som speglar ett nytt samhälle med exempelvis *motorman*, *handlande*, *köpman* och *posttransportör*, *trädgårdsmästare*.

Kvarter G rör sig om ett fåtal gravvårdar främst från 1900-talets mitt och några nya gravvårdar. Gravvårdarna är relativt små och oansenliga trots att detta kvarter var planerat för familjegravar och ligger längs en huvudgång. Liksom inom kvarter F dominerar de låga breda stenarna med raka kanter men enstaka gravvårdar med lodrät form finns också.

Inom kvarter H är gravvårdarna övervägande från 1950-talet och framåt. En vanlig gravvårdstyp är fortfarande stenarna med raka kanter. En variant av denna med övre rundade hörn blir vanlig omkring 1960-tal. Nya gravstenar återfinns framför allt inom de västra delarna av kvarter H. Dessa är mer fria i sitt formspråk exempelvis hjärtformade eller asymmetriska samt slipade naturstenar.

Trenden verkar gå mot allt mindre gravvårdar ofta med djupt inskuren och omålad inskrift.

En hög ask växer vid kyrkogårdens nordvästra hörn.

Växtlighet och djurliv

Kyrkogården i Norrvidinge är en grön och välkomnande plats för det växt- och djurliv som finns i området, vilket är tydligt även vid ett besök under senhösten.

Träden framträder tydligt och flera av de äldre har ett stort omfång. Två ädla lövträd är representerade; ask och lönn. På gravvård 8 i kvarter A nordväst om kyrkan står det en magnifik ask med ett högt ekologiskt värde. Stam, bark, grenar och lövverk fungerar som boplatser för en lång rad organismer och trädets betydelse som livsmiljö för andra arter ökar för varje år. Den kraftiga stammen som delar sig en bit upp har en diameter på cirka 1 meter och är beväxt med mossor och lavar. I de ytliga rötterna har en skål bildats som samlar regnvatten till nytta för djurlivet på kyrkogården. Det finns en oro för trädets hälsa hos de ansvariga på kyrkogården, vilken bör tas på allvar genom att anlita en arborist. Se vidare under förslag till åtgärder.

I trädkransen mot grannfastigheten i söder ingår fem stora kastanjer som bland annat kan erbjuda boplatser i hålrum. Trädkransen i nordost består av oxel, vars röda stenfrukter lockar många fåglar under hösten. Det handlar om ett tiotal

träd som berikar miljön på ett flertal sätt. Mot sydväst och väst utgörs kransen av en blandning av skogslönn och sykomorlönn. På ett par av stammarna lever en karakteristisk lav för kyrkogårdar med äldre träd och tillgång till näringsrikt damm som kallas kyrkogårdslav. Den nordvästra delen av kyrkogården innehåller en hel del lind, delvis i trädkransen. Alla trädslagen utvecklar blommor, frön och nötter, särskilt de friväxande. Till exempel så är lind en insektsdragare vid blomning i juli månad då den erbjuder rikligt med nektar för att locka till sig pollinerare.

Det finns gott om buskar och häckar på kyrkogården. Samtliga är intressanta som skydd, boplats och ur födosökssynpunkt. Idegran har till exempel bär under hösten som konsumeras av fåglar. Även tuja utgör en födoresurs när dess frukter har mognat. Förutom tujabuskar på flera av gravvårdarna finns flera tujor i trädform strax öster om kyrkan.

Den goda tillgången till föda avspeglas i fågellivet som är rikt på Norrvidinge kyrkogård. Koltrast, stare, rödvingetrast, talgoxe, ringduva, kaja och någon sångare är exempel på arter som syntes till under besöket. Fladdermöss påträffades inte under inventeringen, men det är mycket troligt att de finns i kyrkans närhet. För att undersöka detta krävs besök på kvällstid och en titt i kyrktornet. Mellan tornluckorna och dess övre nischer finns smala glipor tillräckligt stora för att fladdermöss ska kunna passera. Tornet är dessutom öppet i den övre delen, vilket ger möjlighet för fåglar att slå sig ner.

Trädgårdssnäckor hör till de mer synliga gästerna på kyrkogården. Flera av dem är gula varianter utan mörka band på skalet. De lever av alger på bark och sten och rengör på så vis gravstenarna.

Kyrkogårdens kompost är placerad i en liten hasseldunge i det nordöstra hörnet av den gamla åkermarken. Det har skapat en intressant plats för det vilda och döljer komposten på ett trevligt sätt. En container som är nedsänkt i marken används för organiskt avfall. Dammanordning eller vattenspegel saknas, förutom på en gravvård (kvarter H) där ett vackert fågelbad finns i en huggen sten.

Muren kring kyrkogården hålls samman med murbruk, men här och var finns intressanta hålrum. Det överhäng som bildas av den övre stentäckningen skapar goda möjligheter till skydd från regn för små organismer som insekter, kanske till och med för fladdermöss. På vissa delar av muren lever lavar med gulorange färg, främst vägglav.

Insekter på kyrkogården knyter gärna an till vindskyddade ytor och den lagrade värmen i gravvårdarnas och grusgångarnas stenmaterial. Grusgångarna utgör en stor del av kyrkogården vilket ger god tillgång till värmeutstrålning som gynnar växt- och djurliv. De som behöver proteiner och energi hittas vid specifika växter som till exempel kärleksört vilken är relativt vanlig på gravvårdarna. Andra fetbladsväxter och lavendel som lockar fjärilar och andra insekter finns också på några platser.

De växter och djur som finns på Norrvidinge kyrkogård är även beroende av de grönområden som finns i närområdet. I byn finns en relativt stor tillgång till träd och andra gröna ytor. Omgivningarna runt om byn består främst av odlad åkermark och tillgången till varaktiga gröna ytor i det kringliggande landskapet är knapp. Kyrkogården och de övriga grönområdena är därför extra betydelsefulla för människor, växter och djur.

Kyrkogårdens södra sida, kvarter D.

Ett fågelbad på en av gravvårdarna bjuder in det vilda på bilden till vänster. Till höger en "städande" trädgårdssnäcka.

Kulturhistorisk värdering

För värdebeskrivningen har Riksantikvarieämbetes modell kulturhistorisk värdering använts. Denna har utarbetats av Axel Unnerbäck och finns presenterad i Kulturhistorisk värdering av bebyggelse från 2002. Grundtanken med modellen är att de kulturhistoriska motiven ska definieras tydligt för att det ska vara möjligt att bevara och vårda begravningsplatsen på ett ändamålsenligt sätt. Modellen går ut på att definiera och beskriva de olika bevarandemotiven och göra en sammanvägd bedömning av kriterierna. Utifrån värderingen kan man välja ambitionsnivå på bevarandet och föreslå åtgärder som förstärker de kulturhistoriska värdena.

De viktigaste värdena är sorterade i två grupper. Dokumentvärdena eller de historiska egenskaperna, baseras på historisk kunskap och är därför objektiva men förändras beroende på bedömarens kunskap och i takt med att kunskapsunderlaget ändras. Upplevelsevärdena eller de estetiska, upplevelsemässiga och socialt engagerade egenskaperna innefattar en bedömning av de historiska kunskaperna men är mer subjektiva. Exempel på dokumentvärden kan vara trädgårdshistoriska, teknikhistoriska, stilhistoriska, samhällshistoriska, socialhistoriska och personhistoriska värden. Upplevelsevärden kan vara av arkitektonisk, konstnärlig, symbolisk, miljöskapande, identitets- eller traditionskapande art. En viktig aspekt i bedömning av kyrkogårdarna och de enskilda gravplatserna är också representativitet, sällsynthet och autenticitet (äkthet) samt möjlighet att förmedla och berätta (dess pedagogiska värde).

Dokumentvärden

Kyrkogårdshistoriskt värde

Norrvidinge kyrkogårds dokumentvärden är i synnerhet knutna till dess kyrkogårdshistoria. Kyrkogården ligger inne i byn och dess historia är nära förknippad med byns utveckling och historia inte minst genom de bränder som härjade i byn under 1700- och 1800-talen. Bebyggelsen i byn må vara en annan idag än på 1800-talet men låg ungefär där den ligger idag och har till stor del format kyrkogården vad gäller murar, gångar och ingångar till kyrkogården. Kyrkogårdens gamla begränsningar är ännu läsbara genom häckar och murar. En äldre kyrkogårdskaraktär har framför allt bevarats närmast kyrkan där gravplatserna ligger tätt, har olika storlekar och gravvårdarna har en hög ålder.

Den östra kyrkogården är åtskild från de äldre delarna och här har kyrkogården en helt annan karaktär. Denna del har gått ett dystert öde till mötes genom den grästäckning som gjordes på 1960-talet. Gravvårdarna står som kvarglömda stenstoder i ett naket och övergivet landskap. Genom uträdering av

gravplatserna har gravvårdarna förlorat sitt sammanhang och den kontext som omgav dem tidigare. Detta minskar också deras kulturhistoriska värde även om gravvårdarna i sig kan vara vackra eller intressanta på olika sätt. Det kulturhistoriska värdet för denna del av kyrkogården består framför allt i kyrkogårdsmurarna och mittaxeln som ännu kvarstår med ingång från kyrkostugan som står vid den östra sidan.

Den nya kyrkogården har en välbevarad struktur planlagd i början av 1900-talet. Denna del har en enhetlig karaktär och därför är det svårt att peka på enskilda delar som mer betydelsefulla än andra. Den övergripande strukturen i gångar och rygg-, samt kanthäckar tillsammans med gravvårdar och växtlighet är betydelsefulla för helheten. Ur ett längre perspektiv är nya kyrkogården tillkommen under en relativt enhetlig tidsperiod vad gäller struktur och gestaltning. En del förändringar kan skönjas framför allt vad gäller senare år då teknisk utveckling lett till nya gravstentyper. Minneslunden är också betydelsefull inom nya kyrkogården då den i hög grad representerar vår tids tankar och traditioner kring begravning.

Kyrkogårdsparken har stått outnyttjad under många år och dess värde består framför allt i de delar som är bevarade från dess ursprungliga planläggning såsom mur, häckar och trädkrans.

Samhälls- och socialhistoriskt värde

Begravningsplatsen är ett viktigt dokument för förståelsen av de senaste århundradenas utveckling och stora förändringar på det samhällshistoriska och socialhistoriska planet. Gravplatsernas olika storlekar, monumentala och anspråkslösa gravvårdar, inskriftens utformning och titlar ger mycket information om bygden, dess huvudnäring och vilka som verkade i den. Den tekniska utvecklingen speglas också i gravvårdarnas utförande genom stenhuggarteknik, materialval och dekorationsval som speglar modets växlingar.

Upplevelsevärden

Miljöskapande värde

Kyrkogården har en stor betydelse i byn som en skyddande grön barriär mot söder och det omgivande öppna landskapet. De höga träden och kyrkogårdens rika växtlighet är en grön oas för människor som vill uppleva en lugn stund från det brusande livet utanför kyrkogårdsmurarna. För kyrkans besökare är kyrkogården en viktig plats för stillhet innan man träder in i kyrkan och för anhöriga är den också det rum där nära och kära har sin sista vila.

Kyrkogårdens äldre delar och nya kyrkogården har en stark rumslig verkan genom dess gröna inramning och begränsningar såsom häckar och murar samt i samverkan med kyrkobyggnaden. Rumsligheten förstärks av gravplatsernas och

gångarnas singeltäckning och gravplatsernas inramningar av buxbom eller kantsten.

Identitetsvärde

Kyrkogården är en mötesplats för de boende i området och en viktig symbol för bygden. För andra människor kan kyrkogården vara det sista man har kvar av ett släktband till bygden eller byn med långa traditioner eller förknippat med starka minnen. Vetskapen av att sedan länge döda släktingar finns begravda här ger en stark känsla av samhörighet och tillhörighet som kan vara viktig i dagens samhälle som på flera olika sätt har kapat rötterna till äldre generationer.

Kontinuitetsvärde

Tack vare vår kunskap om kyrkans ålder kan vi säga något om kyrkogårdens långa traditions- och kontinuitetsvärden. Vad vi vet låg en träkyrka på platsen redan under 1000-talet. De äldsta delarna av begravningsplatsen har haft en central betydelse för bygden som begravnings- och mötesplats under de tusen år som den veterligen brukats. Det närliggande gravfältet och gravhögarna intill byn tyder dock på att bebyggelse i området är mycket äldre än så. Sett till en större yta är kyrkogården ett led i den långa traditionen av bebyggelse med begravningsplatser och kanske till och med en hednisk kultplats i området.

Kyrkogårdens sydöstra del, kvarter D.

Kulturhistoriskt värdefulla gravplatser

Övergripande urval och metod

De enskilda gravplatserna och gravvårdarna utgör en viktig del av kyrkogårdsmiljön och har betydelsefulla miljöskapande värden. Tillsammans med kyrkogårdens strukturskapande delar såsom häckar, murar och gångar ger de kyrkogården dess specifika karaktär. Eftersom inte alla delar av kyrkogården kan bevaras eller frysas i det skick de är idag måste ett urval ske för att kyrkogårdens karaktär i viss mån ska kunna bevaras. De enskilda gravvårdarna och gravplatsernas värdebeskrivning finns upptaget i bilagan *Gravplatsdokumentation*.

För att begränsa urvalet av kulturhistoriskt värdefulla gravplatser/gravvårdar något har detta koncentrerats till de äldsta kvarteren A, B och D närmast kyrkan. Dessa kvarter har de högsta kulturhistoriska värdena, sett utifrån ett helhetsperspektiv, som är viktigt att bevara.

Eftersom gravplatserna inom de östra delarna har täckts med gräs står gravvårdarna utan inramning och har förlorat delar av ett sammanhang vilket är synd eftersom sekelskiftet omkring 1900 framför allt är representerat här med många fina gravvårdar. Därmed har de kvarvarande gravvårdarna också förlorat lite av dess kulturhistoriska värde. Bedömningen är att likartade gravstenar som står på gravplatser inom de äldre kvarteren är viktigare att bevara. Endast enstaka gravvårdar med unika värden har valts ut inom kvarter C och E.

Inom den nya kyrkogården är gravplatserna och gravvårdarna betydelsefulla för helheten som tillsammans med den övergripande strukturen i gångar och rygg-, samt kanthäckar skapar dess typiska kyrkogårdskaraktär. De enskilda gravplatserna eller gravvårdarna har däremot ett mindre kulturhistoriskt värde. Vissa enstaka gravplatser kan dock vara viktiga att bevara inte för att de är unika men som tidsdokument för att kunna förstå kyrkogårdens utveckling.

Värden och underhållet av våra begravningsplatser är ett långsiktigt arbete och denna vård- och underhållsplan utgör därför inte ett slutgiltigt dokument för kyrkogårdarnas bevarande. De kulturhistoriska värdena ändras med tiden liksom vår tolkning av dem. Utifrån den generella beskrivningen och värderingen av gravplatsernas karaktär på kyrkogården som ges i denna vård- och underhållsplan har församlingen sedan möjlighet att ta ställning till ytterligare gravstenar som man vill bevara eller återanvända på kyrkogården (se även nedan ang. *Återbruk av gravstenar*).

Kriterier för bedömning av gravplatser/gravvårdar

Baserat på den dokumentation och beskrivning som ges av kyrkogården i denna vård- och underhållsplan har ett urval av de kulturhistoriskt värdefulla gravvårdarna gjorts. Representativitet är ett viktigt kriterium för bedömning av gravvårdarnas värde. Andra gravvårdar har valts i första hand för deras unika

värden. De kriterier som framför allt omnämns i den kulturhistoriska bedömningen är om vårdens/gravplatsen, tidstypisk eller har ett högt socialhistoriskt, personhistoriskt eller lokalhistoriskt värde. Gravstenens inskrift kan ha ett socialhistoriskt värde genom vad som berättas om titlar, status, gårdstillhörighet eller gravvårdstraditioner. Inte minst kvinnornas status och roll i samhället går att utläsa från gravvårdarnas inskrifter. Även gravplatser med en tidstypisk eller unik utformning av vegetationen eller omgärdningen kan vara kulturhistoriskt värdefull.

De värdekriterier som det refereras till i bilagan är:

- 1) Ovanliga eller unika gravvårdar
- 2) Gravvårdar som är viktig ur person- eller lokalhistorisk synpunkt
- 3) Yrkestitlar eller titlar av lokalt eller kulturhistoriskt intresse
- 4) Gravplatser/gravvårdar med tidstypiska drag
- 5) Värde knutet till material, kvalitet, konstnärlighet
- 6) Gravplatser-/gravvårdar med kulturhistoriskt värdefull vegetation eller omgärdning
- 7) Gravplatser med ett högt miljöskapande värde

Till vänster Wigerups gravvård norr om kyrkan. Till höger Lars Perssons familjegrav på kyrkans södra sida.

Biologiska värden

Kyrkogårdens betydelse för det vilda

Kyrkogården har alltid lockat till sig vilda arter och är en fristad för växter och djur. För besökande, vilka vanligen är sörjande människor, kan en plats som sjuder av fågelsång, surrande insekter och vackra blommor ha en läkande inverkan. Att mötas av liv i sorgearbetet kan ge ro och skänka tröst. Det växande lummiga gröna och variationen av olika livsformer på kyrkogården bidrar till upplevelsevärde i samhällets grönområden och har ett inflytande på rekreation och folkhälsa.

Arter på kyrkogårdar är ofta knutna till människan och hennes skötsel av marken. De hör till det biologiska kulturarvet, ett djur- och växtliv som har anpassat sig till mänskliga aktiviteter. En del av dem är följeslagare till människan sedan urminnes tider. De drar nytta av oss och vår miljö liksom vi använder naturen för vår egen nytta. Andra arter håller till i närheten av oss för att det råder brist på naturliga livsmiljöer. Flera i den sistnämnda gruppen är tyvärr känsliga och hotade arter som ofta inte har någon annanstans att ta vägen.

Detta beror på att de naturliga livsmiljöer som förr fanns i form av gamla träd, ängsmarker och åkerholmar, idag till stora delar är försvunna. Det är inte ovanligt att träden på kyrkogården är de äldsta i omgivningarna kring kyrkan. Detta har inneburit att kyrkogårdens betydelse för det vilda har ökat allt eftersom människan har förändrat landskapet, till att bli nästan oombärliga. Kyrkogårdens egenskap som en stabil plats med lång kontinuitet är således mycket betydelsefull för den biologiska mångfalden. Ibland helt avgörande.

En miljövänlig skötsel och en miljömedveten personal är a och o för livet på kyrkogården. Samtidigt kan detta arbetssätt spara både tid och pengar. *Gröna Postillan* och *Svenska kyrkans miljödiplomering för en hållbar utveckling* är två skrifter som innehåller bra tankar och tillvägagångssätt för ett arbete som värnar om det vilda på kyrkogården. Därtill finns skriften *Kyrkogården – Noas ark för djur och växter*, som beskriver kyrkogårdens biologiska värden och har kommit ur ett samarbete mellan Svenska kyrkan, Naturvårdsverket och Naturcentrum AB.

Värdebeskrivning

Den biologiska bedömningen är gjord utifrån kyrkogårdens befintliga komponenter med betydelse för olika vilda arter och platsens ekologi. Träd, kyrkogårdsmur, häckar, grusgångar, gravvårdar, trappor, gräsytor, vattenspeglar, byggnader och kompostplats är skilda beståndsdelar som tillsammans skapar den intressanta livsmiljö som kyrkogården utgör. De arter som påträffats vid besöket ger därtill en fingervisning om sammansättningen av arter och kyrkogårdens funktion för vanliga och mindre vanliga växter och djur. Det bör dock påpekas

att ett par studietillfällen inte ger en fullständig bild av platsens biologiska mångfald.

Naturvärde

Norrvidinge kyrkogård är en grön yta med betydelse för den biologiska mångfalden i området. Sett ur ett biologiskt perspektiv är det träd, häckar och grusytor som är de mest intressanta komponenterna. Asken i kvarter A är omistlig ur ett biologiskt mångfaldsperspektiv och bör skötas med hjälp av specialistkompetens. Kyrkogården är en fristad jämfört med omgivningarna utanför byn. Det är av stor vikt för befintliga naturvärden att de gröna strukturerna tas om hand på ett väl planerat sätt så att stora förändringar undviks. Med relativt enkla medel kan man även utveckla kyrkogårdens betydelse för vilda växter och djur. Se vidare under förslag till åtgärder.

Den gröna laven i centrum av bilden heter Kyrkogårdslav. Den lever på barken av äldre lövträd och trivs bra på kyrkogårdar eftersom näringsrikt damm virvlar upp mot trädet från grusgångarna. I torrt tillstånd är laven ljusgrön/ brun.

Vårdbehov och förslag till åtgärder

Gamla delarna

De olika delarna av Norrvidinge kyrkogård har skiftande karaktär vilket speglar dess utveckling och framväxt under århundradena. De strukturer som ännu är läsbara i kyrkogårdens olika delar är viktiga att bevara. Häckarna mellan de i olika tider tillkomna delarna är betydelsefulla historiska markörer och är särskilt viktiga att bevara liksom kyrkogårdsmurarna.

Bevarandeinsatserna bör i första hand koncentreras till kvarteren närmast kyrkan som är de äldsta och som också har de högsta kulturhistoriska värdena vad gäller bevarade strukturer, växtlighet och gravanordningar. I synnerhet är det viktigt att de täta och organiskt framvuxna delarna bevaras. Gångstråken i de äldre delarna kan ha lång tradition och bör också få vara kvar.

De gravplatser som är gräsbevuxna inom de äldre kvarteren står idag i ytterkanterna av kvarter D samt vid kyrkans nordvästra hörn. I ytterkanterna kan gräsytorna få vara kvar då detta inte har någon stor inverkan på den allmänna karaktären av denna del av kyrkogården. Gräsytan vid kyrkans nordöstra hörn eller längs södra kanten av kvarter D skulle med fördel kunna omvandlas till äng (se under stycke åtgärder för djur och växtliv) som också skulle påminna om att kyrkogården inte allt för långt tillbaka såg helt annorlunda ut än dagens grusade gravplatser och gångar. De gamla gravstenarna som står på denna yta bör få stå kvar.

Kvarter D är grästäcket i väster och längs södra sidan liksom hörnet mellan kyrkans långhus och korsarm.

T.v: En gravplats intill korsarmen behöver rensas från ogräs. T.h: vid korsarmen finns en trappa upp till norra kyrkogårdsgången.

Närmast kyrkans nordöstra hörn, intill kor och korsarm finns en del tomma eller återlämnade gravplatser. Planteringar saknas i stort sätt och gravplatserna ser något skräpiga och övergivna ut. Eftersom utrymmet kring kyrkan är relativt begränsat här skulle det kunna finnas möjligheter att vidga gången kring kyrkan utan att påverka den befintliga strukturen allt för mycket. Det är tveksamt om gravplatserna bör tas i bruk för nya begravingar på grund av närheten till kyrkan. Gravplatserna ligger också påfallande högre än kyrkogången vilket skulle kunna innebära en del sanitära problem vid gravgrävning. Möjligen finns det en stödmur intill kyrkogången och denna skulle kunna renoveras så att sidorna inte rasar nedåt. Samma sak gäller väster om kyrkans torn där gravplatserna ligger nära kyrkan och högre än dennas grundmur.

Många gravvårdar har lagts ned och behöver dubbas och återplaceras på sin sockel. För de senare gravplatserna utgör det inte ett lika stort problem som för de höga lodräta vårdarna med stor miljöskapande betydelse. De högre vårdarna bör man framför allt försöka återplacera och återanvända eller bevara. Längs kyrkogårdsmuren finns också stora möjligheter att ställa upp gravstenar som man vill bevara men som av en eller annan anledning måste tas bort från sin ursprungliga placering. Gravvårdarna som ligger ned bör rensas från skräp för att lavar och mossor inte ska få fäste på stenarna.

Östra kvarteren

Den renovering eller förenkling som skett i den östra delen av kyrkogården är olycklig då det har uttraderat dess traditionella utformning och ger ett avskalat, öde uttryck. Renoveringen under 1960-talets slut utfördes enligt det enklaste förslaget där häckar och gångplattor mellan gravstenarna slopades. För att i viss mån återställa denna del av kyrkogården skulle man kunna återuppta de grusade gångarna till viss del och eventuellt återfå en del av strukturen genom att plantera ny begränsningshäckar, i första hand längs ytterlinjerna men även mellan gravraderna hade varit önskvärt. Inom denna del finns också stora möjligheter att

åstadkomma något nytt i form av planteringar, urngravsområde eller dylikt. Inom kvarter C och E finns också många gravvårdar med höga kvaliteter både konstärliga, hantverksmässiga och med höga kulturhistoriska värden som med fördel skulle kunna återanvändas. Eftersom gravplatserna inte är kvar inom dessa kvarter är det inte så viktigt att gravstenarna står kvar på samma plats. Däremot är det en fördel om de kan återanvändas inom kvarteret. De bör inte återanvändas inom nya kyrkogården då denna har en helt annan karaktär vad gäller gravvårdar.

Nya kyrkogården

Inom den nya kyrkogården är det viktigt att bevara den övergripande strukturen med bokhäckar och gångar. Den strikta indelningen bör fortsätta även i de västra delarna som nu är grästäckta. Gravvårdarna bör följa de riktlinjer som finns för en maximihöjd. Växtligheten bör hållas låg. Några representativa gravplatser och gravvårdar skulle kunna väljas ut företrädesvis utmed huvudgångarna eller inom kvarter F för att bevaras. Ett eventuellt bevarande kan man ta ställning till vid återlämnande av gravplatser.

De östra kvarteren ger ett kallt och övergivet intryck.

Växtlighet

Gravkvarteren närmast kyrkan är i kontrast mycket vackra med sin rika växtlighet i form av stora barrväxter, buxbomshäckar och grusade gångar. Planteringarna på gravplatserna bör i möjligaste mån bibehållas och vårdas. I flera fall behöver större gravplatsplanteringar beskäras eller klippas då de skymmer gravvården inom gravplatsen och ibland även omkringliggande gravplatser. Vid borttagande av större, karaktärsskapande exemplar bör dessa ersättas av likvärdigt växtmaterial som redan finns representerat på begravningsplatsen. Inom de mittersta gravkvarteren bör de traditionella växterna företrädesvis gälla medan man kan tillåta sig att vara mer modern inom de västra och östra delarna.

Minneslunden på kyrkogården känns något bortglömd både vad gäller placering och omvårdnad. Den höga växtligheten mot söder känns allmänt slyig och skuggar så att minneslunden ger ett mörkt och dystert intryck även en solig dag. Klippta häckar och växter hade kanske öppnat upp minneslunden till det omgivande vackra landskapet och även sett mer vårdat ut. En minneslund bör också vara en plats för avskild stillhet. Av denna anledning bör minneslunden avskiljas från övriga delen av gravkvarteret och på så sätt definieras tydligare och få en större rumslighet. Växtligheten kan med fördel kompletteras både med städsegröna växter och blommande växter så att upplevelsen av växtligheten sprids under en längre del av året. Idag utgör den trädkantade gången minneslundens huvudfokus men känslan av att något fattas som kan skapa en större platsidentitet är stark. Minneslunden skulle behöva kompletteras med någon form av plats att samlas kring såsom en vattenspegel eller skulptur eller central plantering.

Murar

Murarna behöver ses över vad gäller fogning mellan täckplattorna. En sättning finns också på södra kyrkogårdsmuren vid ingången från prästgården. Den putsade muren vid kyrkogårdsparken behöver ses över och putsas om.

Kyrkogårdsmurarna är mycket viktiga att underhålla då skador på murverk är kostsamma och besvärliga att reparera. Mellan murarnas täckplattor bör man regelbundet komplettera med kalkbruk så att det inte bildas sprickor där vatten kan komma in. Vatten kan på kort sikt ställa till med stora skador genom frostsprängning och urlakar också murarna inifrån på längre sikt. Växtlighet på murarna bör tas bort innan den får fäste (mossa och lavar behöver inte tas bort). När väl växtligheten väl får fäste måste den klippas ned och inte dras ut ur muren eftersom det skadar murverket.

Grindarna vid samtliga ingångar har stora kvaliteter och behöver underhållas med jämna mellanrum för att de inte ska brytas ned av korrosion.

Minneslunden sett från norr.

Tillgänglighet

Parkeringen till kyrkan ligger ett bra stycke ifrån kyrkan men saknar trappsteg och större nivåskillnader. För att öka tillgängligheten skulle man kunna lägga breda hållar eller plattor i huvudgången eller eventuellt lägga ett mer finkornigt grus som är lättare att gå i med rullatorer och rullstolar. För rörelsehindrade som har svårt att ta sig den långa sträckan från västra parkeringen finns möjligheten att köra fram till norra kyrkogårdsgrinden. Här saknas emellertid parkeringsmöjligheter då privatfastigheter är belägna alldeles intill kyrkogården och byvägen. Från norra kyrkogårdsgrinden och ned till kyrkans huvudentré är det också en viss stigning. Entrén till kyrkan ligger i nivå med den yttre marken däremot finns en lång trappa omedelbart innanför dörren i vilket man måste ta sig ned med hjälp av en ramp. Av denna anledning har det diskuterats inom församlingen att tillgänglighetsanpassa den norra korsarmen och istället ta norra entrén i bruk som huvudentré. En ny parkering inom kyrkogårdsparken har också diskuterats vilket i så fall skulle minska avståndet till en handikapparkering.

Åtgärder för djur och växtliv

Många är bekymrade över gamla träd på kyrkogårdar. De ses som en risk för kyrkobyggnader, murar, gravvårdar och besökande. Då är det bra att ha i minnet

att generellt sett är det inte alltid givet att det är de äldsta träden som är den största riskfaktorn. Arborister har konstaterat att träd som har ihåligheter är stormfasta och fungerar ungefär som grässtrån i vinden, de rör sig men utan att brytas. Yngre träd kan bräckas vid hård blåst, framförallt om de har beskurits.

Om man är orolig för äldre träd på kyrkogården bör man anlita en arborist. Denne har mycket erfarenhet av träd som kan utgöra en risk och dessutom redskap att ta reda på trädets kondition. Med dessa fakta kan arboristen utföra lämpliga trädvårdsåtgärder som kan göra att trädet kan stå kvar på samma plats under många år till. Med fortsatt kontinuerlig tillsyn och stöd från arborist vid behov behöver man inte längre oroa sig.

- Låt den gamla asken stå kvar så länge som möjligt. Ta hjälp av arborist.
- Behåll befintliga trädslag och nyplantera gärna unga träd på fler platser inom kyrkogården om möjligt finns. Välj ädellövträd i första hand.
- Återplantera gärna hagtorn, både friväxande och i häck.
- En trädplan som tar hänsyn till både natur- och kulturvärden är till god hjälp i arbetet med träden, upprätta gärna en sådan.
- Tänk nytt gällande skötsel av gräsytan närmast kyrkan och skapa en äng, förslagsvis. Gräsytan lämnas att växa fritt fram till slutet av juli så att befintliga växter får chans att blomma. Klipp sedan ytan en gång. För att göra det hela prydligare kan raka klippta gångar anläggas fram till gravvårdarna. Detta tillvägagångssätt sparar tid och pengar samtidigt som växt- och djurlivet gynnas. Berätta för besökarna vad som sker och varför.
- Undvik beskärning av häckar och träd mellan mars och juni månad då det kan finnas fågelbon i grenverket.
- Häng upp holkar för fåglar och fladdermöss i träden. Använd helst inte spik eller skruv.
- Anlägg gärna en naturliknande vattenspegel dit fåglar, insekter, grodor, paddor och vattensalamandrar kan söka sig.
- Ett enkelt sätt att bidra med vatten till fåglar är att ställa ut fat som fylls på regelbundet.
- Vid val av växter för plantering i rabatter och på gravvårdar bör man välja sorter som innehåller större andel nektar och pollen för att gynna insekter. Blåstjärna, gul fetknopp, trädgårdshyacinth, kaukasisk förgätmigej, klockljung, ljung, krokus, liljekonvalj, pärlhyacinth och kinesisk kärleksört är bra exempel. De flesta kryddväxter är också rika på nektar liksom vårblommor som vintergäck och lungört.
- Anlägg gärna en särskild rabatt för insekter och fjärilar, i ett soligt läge.

Allmänna riktlinjer för skötsel och underhåll

Återbruk av gravstenar

Äldre gravstenar tillkomna före 1930 är tillverkade enligt hantverksliknande traditioner och har oftast en hög kvalitet. Många äldre gravstenar är mycket stora och tillhör en gravvårdstyp som inte tillverkas idag eller skulle vara kostsamma att nyttillverka. Dessa har också en mycket stor betydelse för kyrkogårdens allmänna karaktär och upplevelsevärden vilket gör det angeläget att återanvända äldre gravstenar. Därtill innebär återanvändning av gravstenar en stor miljövinst då de flesta nyttillverkade gravstenarna importerats från Kina eller Indien idag. Att fina, gamla stenar går till stenkross är ett resursslöseri som stämmer dåligt överens med dagens krav på energibesparing och vår syn på kretsloppet.

För att en sten ska kunna återanvändas krävs att gravrätten gått ut och att innehavaren inte vill förnya den. Gravrättsinnehavaren bör vara tillfrågad om stenen får återanvändas. I första hand bör stenen återanvändas på befintlig gravplats. Innan stenen slipas om bör stenen fotograferas av och den gamla inskriften dokumenteras i framtida forskningssyfte. För att det inte ska bli för krångligt är det bra om församlingen har tydliga och väl inarbetade rutiner för hur man ska gå till väga vid återanvändning av gravstenar. En möjlighet är att informera redan på begravningsbyrån om att möjligheten finns och vad det kostar.

Att stenen åter tas i bruk med ny inskrift och eventuellt ny placering kan innebära en risk för att de kulturhistoriska värdena urholkas. Faran är att det blir svårt att avgöra vad som är en autentisk, tidstypisk sten och vad som är gammalt och vad som är nytt. Ett sätt att undvika detta är att märka de stenar som återanvänds med en kretsloppssymbol.

Referenser:

Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar.
CGK- Centrala gravvårdskommittén, 2007

Lagning och ytbearbetning av gravvårdar och omgärdningar av sten

De flesta gravvårdar blir med tiden gång en växtplats för alger, lavar och mossor. Deras sporer sprids med vind och vatten och finns överallt. Alger och vissa arter av lavar och mossor trivs särskilt i fuktiga miljöer varför dessa påträffas på norrsidan av gravstenar och på gravvårdar där det är mycket skugga. Andra arter av lavar och mossor växer istället på gravvårdar, med sten uppbyggd av särskilda mineral, oavsett hur mycket skugga eller solljus platsen har. Stenar som är

skrovliga har ofta mer påväxt av lavar och mossor eftersom de är lättare att få fäste på.

Generellt sett är inte påväxten någon fara för gravvårdar som är gjorda av silikatsten som gnejs och granit. Till viss del kan påväxt av lavar och alger på gravvårdar utgöra ett skydd mot luftföroreningar. Varken alger, lavar eller mossor har rötter som kan tränga in i sten för att söka efter näringsämnen. De tar upp vatten och näring från omgivningen direkt genom cellerna. Lavar och mossor har dock ett slags fästorgan, så kallade rhizoider, som fäster lättare på ojämna ytor och där stenen är skadad än på helt släta ytor. Påväxten kan binda fukt och om stenen har sprickor där vatten kan tränga in finns det risk för frostsprängning. Detta sker framförallt om stenen redan är skadad, lutar eller har fallit omkull. Risken för frostsador ökar om gravvården är av kalk- eller sandsten eftersom detta material kan suga åt sig fukt från mossan och därefter skadas vid frost. När det gäller gravvårdar eller andra stendetaljer i kalksten finns det lavar som skulle kunna göra skada på stenen. Men dessa arter är sällsynta och trivs inte i den miljö som en kyrkogård/begravningsplats kan erbjuda.

På många kyrkogårdar/begravningsplatser har man tvättat gravvårdar för att få bort lavar, alger och mossa. Beroende på underlag och hur rengöringen går till samt vilka preparat som används kan stenen ta skada av detta. Helst ska man därför undvika att tvätta gravvårdar helt och hållet. I förebyggande syfte kan man försöka ha gravvårdarna på skuggfria platser och hålla dem rena från jord, sav, nedfallna löv och annat skräp. Om rengöring ändå måste genomföras skall det endast göras där inskriptionen riskerar att bli oläsbar på grund av alger, lav eller mosspåväxt. Rengöring ska utföras skonsamt med varmt vatten, mjuk borste och vanlig såpa eller möjligen någon procent ammoniak. Rengöring bör undvikas på vintern. Högtryckstvätt bör inte användas då målade inskriptioner och porös sten kan förstöras.

Andra skador som gravvårdar kan utsättas för är gipskrusta, stearin, sot, klotter samt missfärgningar av järn och koppar. Vid höga svavelhalter ombildas kalkhaltig sten till gips som enbart bör rengöras av konservator. Likaså bör konservatorer anlitas vid rengöring av rost- och kopparmissfärgningar. Genom att underhålla och rostskydda järndetaljer kan skador förebyggas. Stearin kan avlägsnas med läskpapper samt något av följande medel: mjukt verktyg av trä eller plast, kemiskt ren bensin, eller varmluftspistol. Sot tas bort med torr rengöringsmetod.

Syror, lut, ogräsmedel och rengöringsmedel skall aldrig användas på gravvårdar. Kommersiella rengöringsmedel innehåller kaliumhydroxid och är liksom lut starkt basiskt, frätande och dessutom saltbildande. Saltet som trängt in i stenen kristalliseras och sväller vid torkning varvid stenen sprängs sönder. Basiska medel bidrar till upplösning av vissa mineral. Även metoden är viktig.

Hårda borstar av stål eller dylikt bör undvikas och sköljning bör ske kontinuerligt under tvättningen så att eventuella gruskorn inte repar stenen.

Kalkhaltiga stenar som marmor, kalksten, skiffer och sandsten är mindre motståndskraftiga, såväl mot kemiska föroreningar som mekanisk åverkan, än hårdare stensorter som gnejs, granit och diabas. Skadorna uppkommer som sprickor, stembortfall, avflagningar, bompartier, deformationer och pulverisering. Rostade dubbar och järnfästen bidrar till skador liksom ovarsam hantering och sättningar i marken.

Avslagna bitar bör tas till vara, och rostiga dubbar ersättas med rostfria. Enklare lagningar kan göras utan konservatorshjälp. Allvarligt skadade stenar som uppvisar sprickor, bompartier, pulverisering eller sandning bör däremot alltid lagas i samråd med en stenkonservator. Före omfattande lagningar av gravvårdar bör stenkonservator anlitas. Lagning med cement eller andra starka limningsmetoder skall absolut undvikas i dessa sammanhang.

Lagning och ytbehandling av gravvårdar och omgärdningar av järn

Vid alla lagningar gäller att man skall eftersträva att använda metall som är så lik ursprungsmaterialet som möjligt. Staket, kors och dekorationer av järn skall efter rengöring med borste som är mjukare än underlaget ytbehandlas med linoljebränning. Behandlingen skyddar järnet från rostangrepp. På järnet penslas omsorgsfullt, kokt linolja som kryper in och fyller alla porer, innan bränningen tar vid. Behandlingen bör upprepas ett par gånger innan fullgott resultat uppnås.

För rådgivning i dessa frågor vänder man sig lämpligen till Riksantikvarieämbetets konservatorsavdelning eller Regionmuseet Kristianstad/Landantikvarien i Skåne.

Riktlinjer för naturvård

Kyrkogårdens naturvärden beror på att den är sammansatt av en lång rad olika beståndsdelar. Murar, trädkrans, häckar, grusgångar, solitära träd, gravvårdar, trappor, gräsytor, vattenspeglar, byggnader och kompostplats innehåller mängder av små livsmiljöer med skiftande tillgång till ljus, värme och fukt och där olika arter kan söka föda, kanske en boplats eller övervintringsmöjlighet.

Träden hör till de äldsta levande organismerna på jorden och är troligen de viktigaste elementen för växter och djur på kyrkogården. Det innebär att det gör stor skillnad om man tar bort ett enda träd.

Ett gammalt träd kan vara värd för hundratals arter. Generellt sett så är det de som är äldst och i sämst skick som hyser flest växter och djur. Döda träd och stubbar är också högtintressanta och vanligen fulla av liv.

Alla trädslag har särskilda arter knutna till sig och mest artrika brukar ädellövträden vara. Till dem räknas i Sverige vildväxande arter av ek (skogsek, bergsek), alm (skogsalm, vresalm, lundalm), lönn (skogslönn, naverlönn), lind

(skogslind, bohuslind), bok, fågelbär, avenbok och ask. Våra djur och växter är anpassade till trädarter som funnits länge i landet, därför är vildväxande inhemska trädslag att föredra framför framkorsade sorter.

Det är framförallt fåglar, fladdermöss, insekter och svampar som är beroende av trädens existens. Skydd och vila i grenverket lockar, liksom föda av olika slag. Frön, bär, nötter, insekter, trädsav, vedfibrer, bladlöss, pollen och nektar är bra föda för olika arter.

På trädens bark lever lavar och mossor, så kallade epifyter. De lever av vatten som tas ur luften och näring från damm som virvlar upp från grusgångarna på kyrkogården. Det solljus som når fram till trädstammarna är också en viktig faktor. Ju äldre träd desto grövre stam och skrovligare bark, ju fler arter kan man hitta. Dessa fungerar i sin tur som skydd, föda eller bomaterial åt småkryp och fåglar som lever på eller i kyrkogårdens närhet. Kyrkogårdens träd är ofta beväxta av särskilt skyddsvärda lavar, lavar som blivit allt mer ovanliga och finns på Artdatabankens rödlista. Lavar påvisar förändringar i luftkvalité och kan användas som mätare på mängden föroreningar i större samhällen.

En djurgrupp som nästan alltid finns på kyrkogårdar är fladdermöss. Dessa däggdjur omfattar cirka 18 arter som alla är fridlysta. De flesta fladdermusarter är beroende av äldre lövträd. Träden har ofta ihåligheter inuti stam och grenverk vilka används som viloplats för fladdermöss dagtid. Ihåliga träd kan också fungera som yngelplats för vissa arter.

Trädkronorna är till god nytta vid insektsjakt eftersom de fungerar som fångstarmar där mängder av småkryp fastnar vid blåst. Lövverk kan också bilda skyddade flygleder att följa under jakten.

Fladdermöss lockas även till kyrkobyggnadernas torn och loft vilka har ungefär samma egenskaper som husvindar. De erbjuder skydd från väder, vind och fiender samt en högre temperatur än utomhus vilket gör att vissa arter förlägger sin dagvila eller övervintring till kyrkans torn och loft.

Kyrktorn och kyrkloft i landskap som saknar höga formationer lockar också fåglar som i vanliga fall har sin naturliga livsmiljö på klippor och berg. Tornuggla och pilgrimsfalk är rariteter i detta sammanhang medan turkduva och tornfalk ses relativt ofta vid kyrkobyggnader.

Tyvär är de flesta inflygningsöppningar i kyrktorn tilltäppta numera för att stänga ute duvor och kråkfåglar vilket innebär att tillgängligheten till kyrkomiljön har minskat drastiskt under senare år. Fladdermöss tar sig dock in genom mycket små öppningar.

Häckar och buskar på kyrkogården är av stor betydelse för djurlivet. Ett varierat häckbestånd med olika sorter i olika partier på kyrkogården skapar många möjligheter för småkryp. Om häckplantorna genererar blommor, frukter och bär erbjuds dessutom näringsrik föda. Häckar fungerar också som skydd från

rovfåglar på jakt, boplats och födosökmiljö för många småfåglar. På vårvintern är kyrkogårdens buskage extra betydelsefulla som födosöksplatser för stannfåglar. Insekter finns i buskarnas grenverk och undertill är marken oftast bar även när snön har lagt sig.

Muren kring kyrkogården lockar alltid till sig olika arter och kan se väldigt olika ut. Murar utan bruk har gott om hålrum och en stengrund på frostfritt djup vilket skapar en mycket variationsrik miljö. De frostfria utrymmena är attraktiva som övervintringsplats. Inne i konstruktionen uppkommer särskilda fuktighetsförhållanden som är lämpliga för till exempel snäckor och sniglar under torrperioder.

Stenarna innehåller mycket materia som värms upp och kyls av långsamt. Det ger dem funktionen att vara en slags klimatutjämnare i närområdet. Ytskiktet blir varmt tidigt på vårvintern och drar till sig insekter och kräldjur som samlar energi inför parning och fortplantning. Ytan kan också användas som växtplats för arter som växer där inga andra organismer kan växa.

Kyrkogårdsmurar och kyrkofasader med kalkinnehåll är intressanta för en särskild grupp lavar och mossor. Dessa arter är helt beroende av en basisk miljö och växer alltid på kalkpåverkade ytor som håller ett lågt pH-värde. Vissa lever direkt på kalkytorna, till exempel på kalksten eller kalkbruk, medan andra kan växa på silikatsten eller stenar med andra mineraler, men är då beroende av kalkdamm från omgivningen.

Lavar som lever på sten och andra hårdgjorda underlag innehåller syror som löser ur mikroskopiska mineraler från underlaget. Dessa kan påverka ytan och göra den lite skrovligare. Processen är emellertid *mycket* långsam – och kan pågå under sekler.

Gravvårdarna är värmelagrande precis som stenmurar och intresserar småkryp som är i behov av värme. De är också möjliga växtplatser för lavar och mossor. Dessa kan avlägsnas från inskriptionerna om man så vill, men gör annars ingen påtaglig skada.

Stentrappor är en annan intressant stenmiljö på kyrkogårdar. I skarvarna mellan de kantiga trappstegen finns öppningar där skalbaggar, spindlar och andra små insekter kan hitta en fristad. Trappstenarna och ytorna mellan dem kan också vara växtplats för lavar och mossor samt stenpartiväxter som till exempel fetblad.

Grusgångarna på kyrkogården fyller viktiga funktioner för ett antal vilda arter. Materialet är en värmereservoar och damm som virvlar upp från gruset tillför livsviktig näring till trädlevande lavar. Den sandiga miljön passar Sveriges sällsyntaste vårlök, luddvårlök. Arten levde förr på åkermark men växer nu nästan uteslutande på grusgångar på kyrkogårdar i sydvästra Skåne och är fridlyst¹.

¹ Svenska botaniska föreningens hemsida: http://www.sbf.c.se/www/upl/files/luddvarlok_136.pdf

Komposten är ännu en komponent som kan spela en roll för kyrkogårdens biologiska mångfald om den brukas i samklang med naturen. Förutom den mängd marklevande organismer som finner sin tillvaro i en kompost, erbjuder den föda, skydd och boplats till många arter. En öppen kompost med markkontakt är tillgänglig för fåglar och andra smådjur i området. Småfåglar kan till exempel hämta sitt bomaterial här om våren. Med hänsyn till igelkottar bör man inte tömma komposten förrän efter första maj, då dess vinterdvala är över.

De gräsbeklädda ytorna på kyrkogården lockar ytterligare vilda arter. Några av dessa; kaniner, jordgetingar, pingborrelarver, sniglar och rådjur brukar vara mindre välkomna av förklarliga skäl. Gräsytor som gödslas, kalkas och klipps regelbundet har minst värde ur ekologiskt hänseende men används trots det av småfåglar som stare, sädesärta och björktrast för att leta föda till sina ungar. Ibland har kyrkogården ytor som klipps mer sällan vilket ger örter och gräs en chans att blomma och fungera som pollen och nektarkällor. Oklippta och obehandlade gräsytor inne i tätbebyggda områden är sällsynta miljöer och därför av stor betydelse för bland annat insekter. Här finns en chans för till exempel fjärilslarver att utvecklas.

De kyrkogårdar som innehåller någon typ av vattenmiljö är extra intressanta för vilda arter. Fontäner, springbrunnar, dammar och liknande anordningar ofta i anslutning till minneslundar och askgravlundar fungerar som en vattenreservoar för insekter och mindre däggdjur och även som fågelbad om de inte prepareras med kemiska medel. Ju mer naturlig vattenspegeln är desto bättre. Vattenväxter ökar värdet ytterligare. Sluttande vegetationsbevuxna kanter eller mjukt formade stenar föredras framför branta hårda sarger. Naturlika vattensamlingar på kyrkogården kan till exempel dra till sig vattensalamander och trollsländor.

Den markyta som ligger direkt i anslutning till kyrkogården spelar också en roll för arter som håller till inne på kyrkogården. Trädgårdar, betesmarker och ängar som ansluter till kyrkogårdar innebär ett rikt utbyte av liv. Om åkermark gränsar till kyrkan är det bra om minst en meter mark lämnas oplöjd så att det finns plats att klippa häcken från utsidan. Samtidigt kan växter som uppskattas av insekter på jakt efter energi och protein leva här under längre tid och hinna blomma och sätta frö. Om besprutning äger rum på åkermarken är det angeläget att ha en god dialog med markägaren så att bekämpningsmedel inte sprids i direkt anslutning till häck eller mur. Växtskyddsmedel kan vara direkt skadliga för träd, buskar och det övriga livet på kyrkogården.

Svampskadad buxbom

Om buxbomen är missfärgad kan den vara angripen av en svampsjukdom. Det första som måste göras är att ta reda på är vilken svamp som orsakat skadan eller om det är ogynnsamma markförhållanden som lett till förändringen. Två vanliga skadesvampar som drabbar buxbom är ur släktena *Cylindrocladium* och *Volutella*.

Båda svamparna benämns som buxbomssot och *Volutella* ibland även som kräfta. I släktet *Cylindrocladium* finns det över 50 arter varav *Cylindrocladium buxiola* är den allvarligaste. Båda svampsjukdomarna angriper bladen som blir bruna och faller av och till sist dör hela plantan. Volutellan behöver sårskador för att kunna infektera medan *C. buxiola* kan drabba unga plantor. I det senare fallet uppträder svarta streck på stjälkarna som utvecklas nerifrån plantan.

Det har visat sig att den på kyrkogårdar mest förekommande sortens buxbom är *Buxus sempervirens Suffruticosa*. Det är den som har sämst motståndskraft mot svampangrepp av *C. buxiola* vilket gör problemet ännu mer allvarligt. Det finns inga kända buxbomssorter som är resistenta mot *C. buxiola*. Den rena sorten *Buxus sempervirens* växer dock snabbare och därmed kan återväxten av svampen hämmas genom klippning. *B. balearica* är den minst mottagliga då den har tjockare läderaktiga blad där inte svampen kan få fäste lika lätt.

Om det är *Cylindrocladium buxiola* så är läget allvarligt och utsikterna för bevarande dystra. Movium på SLU, Sveriges Lantbruksuniversitet SLU och Hushållningssällskapet Kristianstad har engagerat sig i detta och arbetat med att ta fram ersättningsväxter. Movium har i sin skrift Gröna fakta nr 2 2011 publicerat en artikel, "Döende buxbom – ett hot mot vårt gröna kulturarv", som kan beställas från deras hemsida och som handlar om svampsjukdomen.

För att förhindra att smittan sprids måste information till besökare först och främst sättas upp så att inte nya smittade plantor planteras på kyrkogården. All buxbom bör inventeras och prover måste tas på flera olika ställen för att säkerställa svampsjukdomen. Därefter bör en skötselplan tas fram för hur man ska gå tillväga med den skadade buxbomen. Det är också lämpligt att inventera övrigt växtmaterial för att se vilka häckväxter som trivs och dessutom analysera jordmånen. Om buxbom ska ersättas bör ersättningsväxten ha samma kvalitéer och funktioner som buxbomen, att den är vintergrön, relativt långsamväxande, tål kraftig beskärning och har låga ståndortskrav.

Traditionen med vintergrönt på just kyrkogårdar är stark och det har varit en norm på de skånska kyrkogårdarna. Ersättningsmaterialet måste vara lagom långsamväxande, för snabb tillväxt kräver stora arbetsinsatser och för långsam medför dyra inköp. För att häcken ska se prydlig ut måste den tåla hård beskärning och då gäller det att inte bladen är för stora. Skadade blad kan medföra sjukdomar och ger dessutom ett allmänt trist intryck. Det sista kravet att häcken

Sjuk buxbom

bör ha låga ståndortskrav innebär att den ska trivas på varierande jordar och i varierande tillgång på ljus och fukt.

Kyrkogårdens infattningshäckar som oftast är av buxbom är de lägsta och ibland så låga som 15 cm vilket ställer höga krav på växtmaterialet. För den typen av häckar lämpar sig, enligt Movium och SLU, barrväxterna idegran, den vanliga som går att beskära *Taxus baccata*, den japanska *Taxus cuspidata* eller hybrididegranen *Taxus x media* och vanlig en *Juniperus communis*. Andra vintergröna växter är berberis som finns i flera lämpliga sorter, järnek, blå *Ilex meserveae* eller japansk *Ilex crenata*, myrtenry, *Lonicera nitida* och eldtorn, *Pyracantha coccinea*. Om man kan tänka sig lövfällande sorter finns bland annat oxbär, *Cotoneaster*, liguster och måbär, *Ribes alpinum*.

Även perenner och halvbuskar som går att beskära och har mer eller mindre vintergrönt bladverk som gamander, lavendel, isop, pontisk malört, ljung och åbrodd kan användas som infattningshäckar. Det gäller att ta reda på huruvida växterna delar ståndortsförutsättningar, åbrodden är tåligast medan lavendeln har stora krav på kalkhaltig sandjord för att bli riktigt bra.

Referenser:

Döende buxbom – ett hot mot vårt gröna kulturarv. Charlotte Rosander, *Gröna Fakta* nr 2 2011, Movium. Kan beställas för 35 kr från www.movium.slu.se

Lund 2012-05-24

Jennie Björklund, Kerstin Börjesson, Åsa Jacobsson, Anna Rabow

Källor

Tryckta källor

Bringéus, Nils-Arvid, Skånsk kyrkogårdsvandring, artikel i *Skånska kyrkor*, Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1997, s. 185-215.

Bucht, Eivor (red.), *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, Klippan 1992.

Carlsson, Åke & Hultengren, Svante, *Kyrkogården – Noas ark för djur och växter*. 2007.

Centrala Gravvårdskommittéen (CGK), *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar*, Västerås 2007.

Centrala Gravvårdskommittéen (CGK), *Gravvårdar, Allmänna råd för bevarande och återanvändning*, Stockholm 1998.

Hansson, Hans-Erik, Jarema Bielawski, Karna Jönsson, *Vård av gravstenar*, Riksantikvarieämbetet 2002. (skrift, kan beställas eller laddas ned på www.raa.se)

Hansson, Marie, Den skånska kyrkogården, artikel i *De skånska trädgårdarna och deras historia*, Kristianstad 1997, s. 153-164.

Håkansson, Lennart, När elden kom lös i Norrvidinge by, artikel i *Onsjöbygden Onsjö Häraads hembygd förenings årsskrift 1982-1983*, Lund 1983, s. 14-22.

Klintborg, Åsa, Den skånska kyrkogårdsträdgården, artikel i *Ale, Historisk tidskrift för Skåneland*, nr 1 1993, s. 1-19.

Klintborg, Ahlklo, Åsa, *Mellan trädkrans och minneslund. Svensk kyrkogårdsarkitektur i utveckling 1940-1990*. Stad & Land 167. Alnarp 2001.

Kulturmiljövård nr 6 1989 (tidskrift med temanummer om kyrkogårdar)

Kyrkogårdens form och miljö. Planering och vård av begravningsplatser och deras byggnader. Boverket, Riksantikvarieämbetet, Svenska kyrkans kyrkogårdsdelegation, Borås 1991.

Regborn, Ester, Teckomatorps storkommun, Några historiska glimtar, artikel ur *Onsjöbygden Onsjö Häraads Hembygd förenings årsskrift 1988-1989*, Eslöv 1990 s. 40-42.

Reijer, Pål & Sörensen, Ann-Britt, *Tillgängliga gångar på kyrkogårdar, i parker och bostadsgårdar*. Stad & Land 170. Alnarp 2007.

Rosander, Charlotte, Döende buxbom – ett hot mot vårt gröna kulturarv, ur *Gröna Fakta* nr 2, 2011, Movium. Kan beställas för 35 kr från www.movium.slu.se

Wadsjö, Harald (red.), *Gravkonst*. Utgiven av samfundet för hembygdsvård. Lund 1930.

Wadsjö, Harald (red.), *Kyrkogårdskonst. Avbildningar av äldre svenska kyrkogårdar*. Stockholm 1919.

Wästberg, Per (m.fl.), *Minnets stigar. En resa bland svenska kyrkogårdar*, Stockholm 2001.

Muntliga källor

Karin Sjunnesson, kyrkvård Teckomatorps församling
Barbro Sundnér, Kyrkohistoriker

Internet

Länsstyrelsen i Skåne Län

http://www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/kavlinge/Pages/Dagstorp-Sodervidinge-Vastra_Karaby-Norrvidinge.aspx Besökt 120130

<http://www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/oversiktliga-kommunbeskrivningar/Pages/Svalov.aspx> Besökt 120130

Miljömålsportalen;

<http://miljomal.nu/15-God-bebyggd-miljo/Definition/>

Naturvårdsverket ang. särskilt skyddsvärda träd

<http://www.naturvardsverket.se/sv/Start/Om-Naturvardsverket/Remisser-Naturvardsverkets/Remisser-tidigare/Atgardsprogram-for-sarskilt-skyddsvarda-trad-i-kulturlandskapet/>

Rödlistade arter aktuell lista Artdatabankens hemsida;

<http://www.slu.se/sv/centrumbildningar-och-projekt/artdatabanken/rodlistan/>

Bilaga 1

Lagstiftning och styrdokument

Kulturminneslagen

Kyrkogårdar och begravningsplatser regleras ur kulturhistorisk synvinkel i första hand av kulturminneslagens 4 kap. om kyrkliga kulturminnen. Länsstyrelsen är beslutsfattare och tillsynsmyndighet i ärenden gällande kyrkobyggnader, kyrkogårdar/begravningsplatser och kyrkliga inventarier. Nedan följer utdrag ur lagtexten gällande förändringar och vård av kyrkogårdar/begravningsplatser.

1 § Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel.

11 § I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144). Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen, för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäliga med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

14 § Om Riksantikvarieämbetet beslutar det, skall bestämmelserna i 13 § tillämpas också i fråga om en begravningsplats som tillkommit efter utgången av år 1939, om begravningsplatsen ligger invid en kyrkobyggnad som uppförts dessförinnan eller är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

15 § Om det på en begravningsplats eller i en byggnad på en begravningsplats som ägs och förvaltas av en borgerlig kommun finns föremål av kulturhistoriskt värde, tillämpas bestämmelserna i 6, 7, 9 och 10 §§ också på sådana föremål. Kommunen skall därvid ansvara för förteckningen samt förvaringen och vården av föremålen. I stället för vad som sägs i 7 § skall i förteckningen anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än kommunen.

Det kan vara svårt att bedöma vad som kan klassas som väsentlig förändring (§ 13 ovan) av en kyrkogård. Det kan till exempel vara:

- Större förändringar av kvartersindelning, hägnader och gångsystem
- Borttagning eller omläggning av kyrkogårdsmur
- Ändring av vegetationens arkitektoniska eller rumsskapande karaktär

Det kan även vara mindre förändringar som inte i sig självt kan klassas som väsentliga, men som har stor betydelse för helhetsverkan om de upprepas gång på gång. Sådana förändringar kan vara:

- Borttagande av grustäckta gravplatser och igensåning med gräs
- Borttagande av järnstaket och stenramar
- Övergivna och återtagna gravvårdars utplånande
- Fällning av träd

Ifall man är tveksam om en ändring eller ett tillskott är tillståndspliktigt eller ej, så bör man ringa till länsstyrelsen och prata med en handläggare för kyrkogårdsfrågor, länsstyrelsen har nämligen tolkningsföreträde i frågan. Vill man veta mer om tillståndsprövning så har länsstyrelsen i Skåne skickat ut en skrift till samtliga församlingar med titeln ”*Kyrkliga kulturminnen – vägledning för tillståndsprövning*”. Den kan även beställas hos länsstyrelsen.

Länsstyrelsen brukar snabbt kunna svara på frågor och komma med idéer om hur förändringar kan göras för att anpassas till den befintliga kyrkogården. Regelbunden kontakt med länsstyrelsen kan också korta ner handläggningstiderna och underhandsbesked kan ges vilket underlättar arkitektens/landskapsarkitektens arbete vid större förändringar.

Begravningslagen

Begravningslagen och begravningsförordningen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. Den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och även skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel understryks i begravningslagen. I lagens 7 kap ges dock möjligheter för upplåtaren eg. kyrkogårdsförvaltningen att

skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser/-vårdar. Länsstyrelsen är appellationsinstans för begravningslagsärenden.

Nedan följer ett par ur föreliggande dokumentations synvinkel relevanta utdrag ur begravningslagen:

2 kap.

12 § En begravningsplats skall hållas i ordnat och värdigt skick och den helgd som tillkommer de dödas vilorum skall alltid iakttas.

7 kap.

3 § Innehavaren av gravrätten skall hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick.

9 § När upplåtelseiden för gravrätten går ut, har gravrättsinnehavaren rätt till en ny upplåtelse, om (författarens kommentar: bland annat) gravplatsen är väl vårdad,

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

27 § Innan en gravanordning sätts upp, skall upplåtaren pröva om den är sådan att den kan tillåtas.

28 § När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. Medgivande skall lämnas, om det inte finns risk för att man förfar med gravanordningen på ett ovärdigt sätt.

30 § Upplåtaren får göra ändringar på gravplatsen bara om gravrättsinnehavaren medger det. Ändringar som är nödvändiga för att tillgodose kraven på miljöskydd, hälsoskydd och arbetarskydd får dock genomföras, även om gravrättsinnehavaren motsätter sig ändringen.

31 § Om skador måste förebyggas, har upplåtaren rätt att genast genomföra nödvändiga åtgärder på gravplatsen.

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på

gravplatsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats.

PBL

Plan- och bygglagens 3 kap. reglerar åtgärder och förändringar på byggnader med högt kulturhistoriskt värde. För bygglovspliktiga ärenden som lyder under denna lag är stadsbyggnadskontoret beslutsfattare. Nedan följer för kyrkogårdarna relevanta utdrag ur plan- och bygglagen:

1 kap.

4 § Till byggande och rivning av byggnader samt till schaktning, fyllning, trädfällning och skogsplantering fordras tillstånd i form av bygglov, rivningslov respektive marklov i den omfattning som följer av denna lag. Vidare skall den nämnd som avses i 7 § underrättas om olika slags arbeten genom bygganmälan eller rivningsanmälan i den omfattning som följer av denna lag.

3 kap.

10 § *Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara. Lag (1998:805).*

12 § *Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.*

13 § *Byggnaders yttre skall hållas i vårdat skick. Underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär.*

Byggnader som avses i 12 § skall underhållas så att deras särart bevaras. Lag (1994:852).

14 § *I fråga om anläggningar som anges i 8 kap. 2 § första stycket skall föreskrifterna i 1-3 och 10-13 §§ om byggnader tillämpas.*

8 kap. Bygglov, rivningslov och marklov

2 § *I fråga om andra anläggningar än byggnader krävs bygglov för att (författarens kommentar: bland annat)*

1-7 ---

8. *anordna begravningsplatser,*

9. *väsentligt ändra anläggningar som avses i 1--9.*

Styrdokument för den biologiska mångfald

När det gäller den biologiska mångfalden på kyrkogården finns det några skrivelser man bör känna till. **Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet** som gäller i hela landet från och med den 20 maj 2004. Det har upprättats av Naturvårdsverket och skall pågå fram till och med 2008, för att sedan omprövas. En av fem prioriterade trädmiljöer i programmet är kyrkogårdar och parker. En motivering till detta är att de utgör två av de viktigaste miljöerna för rödlistade arter i södra Sveriges trädberande marker. Syftet med åtgärdsprogrammet är att *antalet särskilt skyddsvärda träd inom parker, kyrkogårdar, gårdsmiljöer och tätorter inte minskar så att natur- och kulturvärden eller upplevelsevärden avsevärt försämras*. Mer precist ska antalet särskilt skyddsvärda träd på kyrkogårdarna i landet inte minska med mer än 15 % fram till 2014. Ansvarig för att programmet efterlevs och att målet för kyrkogårdar uppnås är Svenska kyrkan tillsammans med kommunerna, naturvårdsverket, riksantikvarieämbetet, statens fastighetsverk och andra berörda aktörer. En av Svenska kyrkans viktigaste uppgifter i detta sammanhang är att upprätta vårdprogram och eller trädvårdsplaner för kyrkogårdar som har uppenbara höga natur och eller kulturhistoriska värden. Dessa vårdplaner ska innehålla natur- och kulturvärdesbedömningar av de aktuella kyrkogårdarna.

Nästa handling, formulerad av riksdagen, är ett av Sveriges 16 nationella miljö kvalitetsmål om **God Bebyggd Miljö** från 1999. Miljömålet innebär bland annat att *"natur- och kulturvärden i städer, tätorter och annan bebyggd miljö skall tas tillvara och att den biologiska mångfalden skall bevaras och utvecklas"*. Detta gäller även för kyrkogårdens specifika miljö som tillsammans med parker räknas som grönområden inom tätbebyggda områden. Ett delmål är att det senast 2010 skall finnas strategier för *"hur grön- och vattenområden i tätorter och tätortsnära områden skall bevaras, vårdas och utvecklas för såväl natur- och kulturmiljö- som friluftssändamål, samt hur andelen hårdgjord yta i dessa miljöer fortsatt begränsas"*.

Sist men inte minst viktigt att känna till är **Svenska kyrkans miljödiplomering (KMD)** för en hållbar utveckling. Detta är ett redskap som utarbetades till församlingarna år 2005 och som bidrar till en utveckling för kyrkogården som är hållbar både ekologiskt, ekonomiskt och socialt. Miljödiplomeringen är hittills valfri att genomföra. För att ta del av det material som behövs för miljödiplomering vänder sig församlingarna till Lunds stift. Mer information om Svenska kyrkans miljöarbete finns även i *Gröna postillan* från 1995 och *Nådegåvan Kyrka miljö 2000 – En studiehandbok för miljödiplomering och reflektion* från 1998. En ny skrift med titeln *Kyrkogården – Noaks ark för djur och växter* är under framtagande 2006. Den beskriver kyrkogårdens biologiska värden och är en del av ett samarbetsprojekt mellan Svenska kyrkan, Naturvårdsverket och Naturcentrum AB.

Miljöbalken (1998:808)

Miljöbalkens bestämmelser spänner över ett stort antal ämnesområden såsom till exempel naturreservat, biotopskydd, landskapsbildsskydd och riksintressen. Länsstyrelsen har det övergripande myndighetsansvaret.

1 kap. Miljöbalkens mål och tillämpningsområde

1 § Bestämmelserna i denna balk syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl. Miljöbalken skall tillämpas så att:

- 1. människors hälsa och miljön skyddas mot skador och olägenheter oavsett om dessa orsakas av föroreningar eller annan påverkan,*
- 2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,*
- 3. den biologiska mångfalden bevaras,*
- 4. mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning tryggas, och*
- 5. återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi främjas så att ett kretslopp uppnås.*

Jaktlagen (1987:259)

Alla vilda däggdjur och fåglar samt deras bon och ägg är fredade enligt jaktlagen. Vissa arter får jagas under bestämda förhållanden eller bestämda tider på året. Jaktlagen anger vad som gäller i dessa frågor.

1 § Denna lag gäller viltvården, rätten till jakt och jaktens bedrivande inom svenskt territorium samt frågor som har samband därmed.

2 § Med vilt avses i lagen vilda däggdjur och fåglar. Med jakt avses att fånga eller döda vilt och att i sådant syfte söka efter, spåra eller förfölja vilt. Till jakt räknas också att göra ingrepp i viltets bon och att ta eller förstöra fåglars ägg.

RÅ 2002 ref. 37 Tillståndskeravet för vilthägn i 24 a § naturvårdslagen har ansetts omfatta hägn avsett för strutsar.

3 § Viltet är fredat och får jagas endast om detta följer av denna lag eller av föreskrifter eller beslut som har meddelats med stöd av lagen. När viltet är fredat, gäller fredningen också dess ägg och bon. Detta gäller även inom Sveriges ekonomiska zon. Lag (1994:1820).

Artskyddsförordningen (2007:845)

Artskyddsförordningens bestämmelser bygger på bemyndiganden i miljöbalkens åttonde kapitel rörande regler till skydd för hotade djur- och växtarter utöver vad jakt- och fiskelagstiftningen innebär. Med förordningen har en väsentlig del av bestämmelserna i EU:s fågeldirektiv och habitatdirektiv genomförts i svensk lagstiftning. Förordningen omfattar dels de arter som skyddas enligt de båda direktiven, dels vissa andra vilt levande arter som är hotade i Sverige. Nedan följer ett utdrag ur artskyddsförordningen gällande fridlysning. Sedan 2008 bestämmer regeringen vilka arter som skall fridlysas och detta förs in i artskyddsförordningens första och andra bilaga. I bilaga 1 finns alla arter angivna som fridlysts genom EU:s två habitatdirektiv; fågeldirektivet från 1979 och art- och habitatdirektivet från 1992. Fridlysta arter som anses behöva ett ”noggrant skydd” i Sverige enligt habitatdirektiven är markerade med ett N. I bilaga 2 till artskyddsförordningen listas alla övriga arter som har fridlysts i hela eller delar av Sverige. Varje land som är medlem i EU ansvarar för sina specifika arter. Alla fladdermöss och grod- och kräldjur är fridlysta i Sverige.

Fridlysning

4 § I fråga om vilda fåglar och i fråga om sådana vilt levande djurarter som i bilaga 1 till denna förordning har markerats med N eller n är det förbjudet att

- 1. avsiktligt fånga eller döda djur,*
- 2. avsiktligt störa djur, särskilt under djurens parnings-, uppfödning-, övervintrings- och flyttperioder,*
- 3. avsiktligt förstöra eller samla in ägg i naturen, och*
- 4. skada eller förstöra djurens fortplantningsområden eller viloplatser.*

Förbudet gäller alla levnadsstadier hos djuren.

Första stycket gäller inte jakt efter fåglar och däggdjur. I fråga om sådan jakt finns bestämmelser med motsvarande innebörd i jaktlagen (1987:259) och jaktförordningen (1987:905).

Miljömål

Sveriges har 16 nationella miljö kvalitetsmål från 1999. Ett av dem kallas *God Bebyggd Miljö*. Målet innebär bland annat att ”natur- och kulturvärden i städer, tätorter och annan bebyggd miljö skall tas tillvara och utvecklas”². Detta inkluderar kyrkogårdar som, tillsammans med parker, kan räknas som grönområden inom tätbebyggda områden.

² Miljömålsportalen; <http://miljomal.nu/15-God-bebyggd-miljo/Definition/>

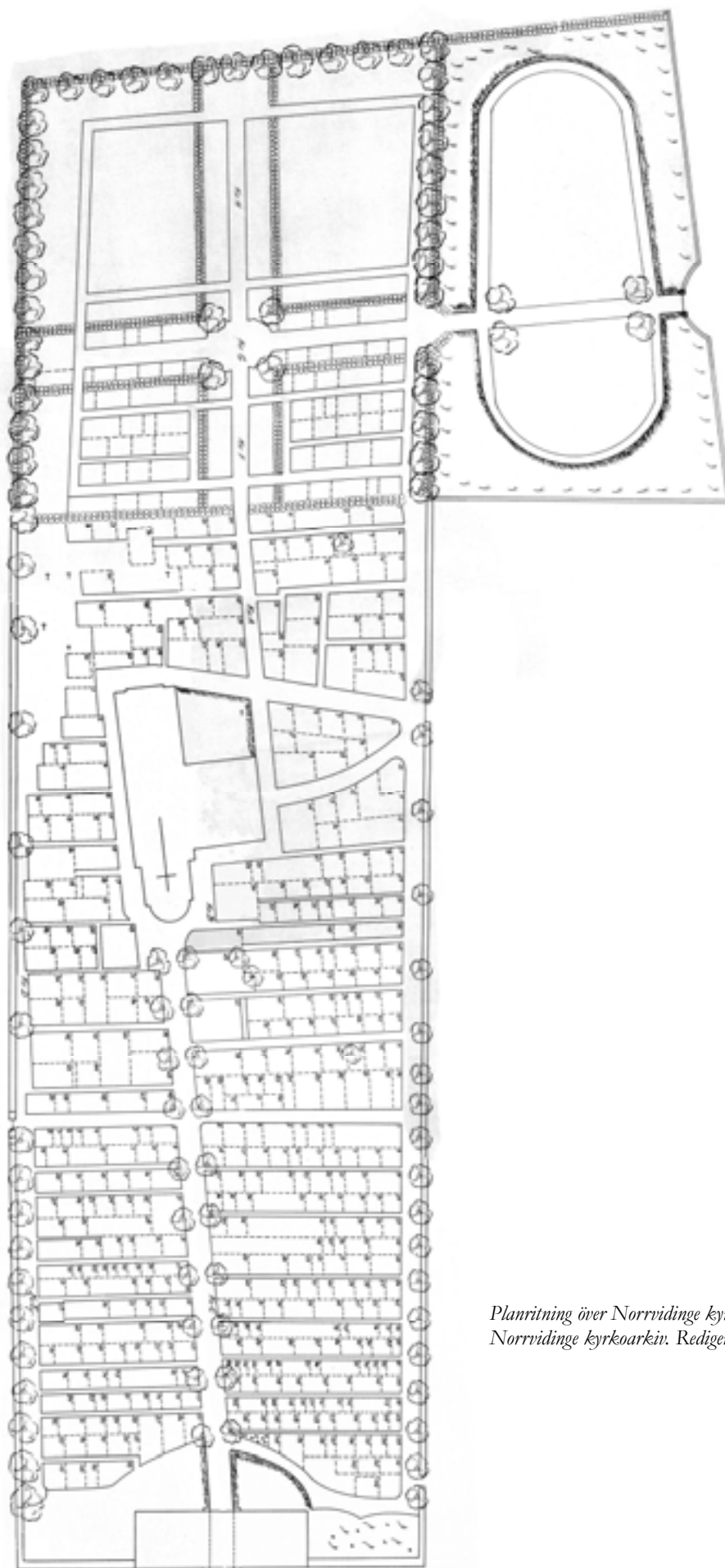
Ett sätt att nå miljömålen är att utarbeta åtgärdsprogram. Sedan 2004 finns det ett *Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet*.³ Programmet har upprättats av Naturvårdsverket och nuvarande programperiod är 2012-2016. Kyrkogårdar och parker är prioriterade då de utgör två av de viktigaste miljöerna för rödlistade⁴ arter i södra Sverige. Syftet med åtgärdsprogrammet är att ”antalet särskilt skyddsvärda träd inom parker, kyrkogårdar, gårdsmiljöer och tätorter inte minskar så att natur- och kulturvärden eller upplevelsevärden avsevärt försämras”.

För Svenska kyrkan föreslås följande mål: ”Antalet särskilt skyddsvärda träd inom kyrkogårdar, gårdsmiljöer och på kyrkans mark i tätorter minskar ej p.g.a. avverkning, där alternativ finns. Beskärning och stabilisering som metod för att bevara särskilt skyddsvärda träd är väl spridd och används normalt i arbetet med dessa träd. I minst 70 % av all nyplantering används det eller de trädslag som är värdebärande och typiskt för traktens kulturlandskap”.

Åtgärder som föreslås är: ”Trädvårdsplaner med nödvändiga åtgärder för att vidmakthålla särskilt skyddsvärda träd finns framtagna och tillämpas inom minst 70 % av kyrkogårdarna inom förvaltningen i Götaland och södra Svealand”.

³ <http://www.naturvardsverket.se/sv/Start/Om-Naturvardsverket/Remisser-Naturvardsverkets/Remisser-tidigare/Atgardsprogram-for-sarskilt-skyddsvarda-trad-i-kulturlandskapet/>

⁴ Rödlistade arter är arter som riskerar att försvinna från landet. Aktuell rödlista och information om olika arter finns på Artdatabankens hemsida; <http://www.slu.se/sv/centrumbildningar-och-projekt/artdatabanken/rodlistan/>

*Planritning över Norrvinge kyrkogård.
Norrvinge kyrkoarkiv. Redigerad.*

Kartunderlag som visar kyrkogården och de olika kvarteren. Grått fält markerar grustäckta och buxbomsomgärdade gravplatser. Blå kanter markerar stenkanter. Trädplanteringar är även utritade.

Regionmuseets rapportserie 2012

Kulturmiljö

1. Ruveröds kvarn – restaurering av kvarnbostaden, Riseberga sn, AM, Helene Stalin Åkesson, 2011
2. Helsingborgs konserthus – fasadrenovering, byte av dörrar och fönster samt renovering av skärmtak, Helsingborgs stad, AM, Maria Sträng, 2011
3. Kulturhistorisk värdering, återlämnade gravvårdar i Kvistofta församling, dokumentation, Kerstin Börjesson 2012
4. Norra Skrävlinge kyrkogård, vård- och underhållsplan, Norra Skrävlinge sn, Kerstin Börjesson, Åsa Jakobsson 2012
5. Bäckaskogs kloster, Renovering bar och reception, Kiaby sn, AM, Kerstin Börjesson, 2012
6. Norra Åsums kyrka – värme, ljud och ljus, Norra Åsums sn, AM, Jennie Björklund, 2011-2012
7. Nyvång – bland kolodar och hagtorn, Björnekulla och Västra Broby sn, DK, Ingela Blomén, 2012
8. Norrvinge kyrkogård, Vård- och underhållsplan, Norrvinge sn, VP, Jennie Björklund, Kerstin Börjesson, Anna Rabow, Åsa Jakobsson 2012
9. Källs Nöbbelövs kyrkogård, Vård- och underhållsplan, Källs Nöbbelöv sn, VP, Kerstin Börjesson, Åsa Jakobsson, 2012

Förkortningar:

AF- antikvarisk förundersökning
AK- antikvarisk kontroll
AM- antikvarisk medverkan
AU- arkeologisk utredning
DK- dokumentation, övrigt
FU- arkeologisk förundersökning
KA- kulturhistorisk analys
MD- murverksdokumentation
OU- osteologisk undersökning
PJ- projektrapport
VP- vårdplan
UN- arkeologisk undersökning
BD- byggnadsdokumentation
BAD- byggnadsark-dokumentation
BMU- byggnadsminnesutredning

